

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJARNICA

DS

I 73 978

030028037

COBISS □

DR. JOŽA GLONAR
NAŠ JEZIK

DR. JOŽA GLONAR

NAŠ JEZIK

:: V LJUBLJANI 1919 ::
ZALOŽBA „OMLADINE“.

73978

030028037

NATISNILA „UČITELJSKA TISKARNA“.

Jezik je najjasnejši znak vsakega naroda, v njem se najbolj jasno kaže njegova zgodovina, v njem si podajata preteklost in sedanost roke. Tisočletja žive v jeziku, ki ga govorimo, živa starina, večsih le neznatno modificirana, ne ravno redko pa popolnoma nespremenjena, dasi nam nezavedna, se oglašajo ob enem s tvorbami včerajšnjega ali današnjega dne. Kontinuiteta jezika je edini znak in dokaz narodovega življenja; jezik, ki je umrl, je križ na grobu naroda, na grobu, iz katerega ni nobenega vstajenja. Ta zavest živi v vsakem narodu; tem večja je skrb za jezik, čim večja je zavest, da je narodnost z njim neločljivo spojena. Tako je zgodovina kakšnega jezika ob enem zgodovina naroda, ki ga je govoril. Iz jezika odseva njegova slabost, moč, njegovo napredovanje in nazadovanje v teku stoletij. Ta pojav je tako očividen, da se odkrije paznemu očesu na prvi pogled: pri nas treba samo primerjati uvod Bohoričeve slovnice (1584) z uvodom v Gutsmanovem besednjaku (1789), pa se takoj vidi, kako je nazadovala veljava našega jezika v teku dveh stoletij. In če primerjamo z Gutsmannom Pleteršnikov slovar, ki je prišel dobrih sto let za njim, pa se nam zopet odkrije dober kos naše zgodovine, lep kos poti, ki nas pelje zopet kvišku in naprej. O usodi našega jezika, o večnem valovanju in presnavljanju, o pa-

danju in dviganju, o njega rasti in odmiranju, njegovi doslednosti in prešerni hudomušnosti, ki krene včasih po čudnih stranpoticah — o vsem tem hočem govoriti v naslednjih vrsticah.

* * *

To nikakor ni lahka reč. Za tako stavbo zgovine našega jezika imamo še vse premalo pripravljene opeke in kamenja, tako da mora graditelj vzeti pač, kar mu je ravno pri roki, ostalo pa za silo obtesati in vstaviti. Par primerov, da se bomo lažje razumeli. Na zunaj se kaže bogastvo in moč kakega jezika v večjem ali manjšem številu njegovih besed, to je v tem, kar imenujemo z značilno besedo „besedni zaklad“. Čim več ima kak jezik besed, tem večja je njegova duševnost (ker je vsaka beseda izraz za kak pojem) in tem večja je njegova moč nad raznimi realnimi stvarmi, ki se kaže na zunaj v tem, da jim je dal *svoja* imena; tako sklepamo in ne po krivici. Besedni zaklad človeka z ozkim delokrogom in duševnim obzorjem (n. pr. kmeta ali rokodelca) je neprimerno manjši, ko besedni zaklad učenjaka, ki s svojim umom obsega ves svet ali vsaj velike kroge duševnosti ter o tem svojem delu pripoveduje tudi drugim. Kmetu ali rokodelcu zadošča par stotin (niti tisoč besed ne potrebuje), kdor hoče prevesti sveto pismo ali razumeti Šekspirja, mora znati par tisoč besed. Tako bi človek sklepal, da odseva iz raznega obsega, ki ga kaže besedni zaklad kakega naroda v raznih stoletjih, kakor v nekakih dijagramih njegova življenjska moč ali veljava. Oziroma: eno prvih in

najzanimivejših prašanj za nas v tem slučaju je prašanje, kedaj se pojavi kaka beseda prvič v našem jeziku, ali v oznamenilo novih pojmov ali pa v zamenjo za besede, ki so v teku časa odmrle. Ali da govorimo z drugimi besedami: predno si ogledamo naš jezik, hočemo njegove sestavine, besede, kronološko inventarizirati, da dobimo vsaj nekak pregled gradiva, ki nam je na razpolago. Če se omejimo pri tem na to, da umemo v besedi „*jezik*“ samo naš „*knjižni jezik*“, je taka inventarizacija naravnost potrebna.

Tukaj pa zadenemo takoj na prve, skoraj nepremagljive težkoče. Takih inventarjev ni! Vzemimo za primer dve bolj navadni besedi in oglejmo si, kolikor je mogoče, njih zgodovino: *deva* in *krilatec*. Če vprašamo koga, kedaj si misli, da sta se ti dve besedi prvič pojavili v našem jeziku, bomo dobili zelo različne odgovore. Literarno izobražen človek bo takoj citiral Gregorčičevo „*Eno devo le bom ljubil*“, in postregel z Župančičevimi „*krilatci božjimi*“. Pri tem bo indirektno in nezavedno dokazal dejstvo, da ti dve besedi nista iz zaklada naše vsakdanje govornice, ampak iz poezije, v prvi vrsti iz lirike. Znanstvenik pa bo, če ne bo vedel odgovora, segel po Pleteršnikovem slovarju ali pa vsaj rekel, da je v njem mogoče najti odgovor na to prašanje. Vzemimo ga v roke: *deva*, pravi, se nahaja „v središki prisegi, pisani v prvi polovici 18. veka (Kres II, 523)“, pri *krilatcu* pa navede kot vir Janežiča, Cafa in Valjavca ter pristavi še proveniencijski znak „nk“, ki pomeni „vse knjištvo in posebno vse časopisje

novejše dobe, kolikor ga ni s posebnimi kraticami omenjenega“. Besedi sta torej razmeroma zelo mladi. Toda če vzamemo brižinske spomenike v roke — napisani so takole nekje okoli leta 975!!! — beremo kar v prvem: „Bože, gospodi milostivi, očče bože, tebe ispovede ves moj greh, i svetemu Kristu, i svetej Marii, i svetemu Mihaelu, i vsem *krilatcem* božiem . . . i vsem *devam* pravdnim . . .“ Ravno tam najdemo tudi še *izpoved* in *odpustek*. V tretjem brižinskem spomeniku se najde *devica*, od *deve* mlajša oblika, ki jo ima tudi „stiški rokopis“ (nekdaj imenovan „ljubljska confessio generalis“) iz leta 1428. Ali se bere v protestantovski literaturi kje *deva*, ne morem reči. Trubar ima v svojem koledarju (1557), kjer bi to besedo najprej iskali, povsodi *dečla*; pri Bohoriču se najde *dečla* in *devica*, v Megiserjevem besednjaku (1592) *dejčla*, *divica*, *divojka* in (glej jo no, kdo bi mislil, da je že tako stara!) *gospodična*. Pri *odvetniku* citira Pleteršnik sicer Trubarja, Krelja in Megiserja, vendar bi bilo dobro in treba povedati, da je beseda mnogo starejša, nahaja se že v stari cerkveni slovanski literaturi. Poleg *odvetnika* pa ima Pohlin (1781) tudi *besednika*, ki pomeni Bohoriču samo govornika in ki je pri Cankarju v „Jerneju, narodovem *besedniku*“ že dobil novo, posebno vsebino.

Beseda *odvetnik* sama nam odpre nove perspektive. Razni ljudje so nam toliko dopovedovali in trobili, kako je naš jezik šele umeten produkt naj-novejšega časa, kako smo si besede kovali in fabricirali; pokojni Karl Linhart — neblagega spomina!

— se je prav posebno potrudil, da bi nam osmešil našo *domovino*. Tako se človek niti ne zaveda, da se pravzaprav ne sme čuditi, če najde, da je beseda, o kateri je mislil, da je najnovejšega kova, že v starejših knjigah. Že v drugi izdaji Megiserjevega besednjaka (1744) beremo *pristen*, besede *gotovina*, *branic*, *odpor*, *dimnikar*, *blagajnik*, se nahajajo že v Pohlinovem besednjaku (1781), same besede, o katerih bi na prvi pogled kdo mislil, da niso iz dobe pred l. 1848. Z besedo *bolest*, ki je tako dobro došla našim poetom, je že Pohlin hotel zaznamovati dušno ali telesno bol; že njemu se je zdela poetična, ker jo je ponemčil z „malankolischer Schauder“. Beseda *bitje*, o kateri bi menili, da je šele iz naše najnovejše filozofske terminologije, se najde že pri o. Rogeriju († 1728). Sicer je res, da je Pohlin *odpor* vzel iz češčine, kakor še marsikaj drugega, kar pa se pri nas ni udomačilo, vendar pa je v vsakem slučaju, če pravimo, da se kaka beseda nahaja zapisana že v tej ali oni knjigi, treba pomniti sledeče: če je beseda zapisana, s tem še ni rečeno, da je prišla v jezik šele tedaj in ne že davno prej; če beseda ni nikjer zapisana, v tem še ni noben dokaz, da je niti ni bilo. To velja posebno za starejšo dobo; v novejši dobi, ko se toliko piše in tiska, pa razdobje med postankom besede in nje pojavom v tisku ne bo tako veliko kakor n. pr. v 18. stoletju in še prej. *Žurnalja* in *vigoroznost* sta pri nas mlad produkt 20. stol. in sta se tudi že takoj natisnila. Vendar lahko doživimo tudi v teh rečeh razna presenečenja: človek bi mislil, da je *podrepnik* nastal kakor razne

druge ljubeznjivosti šele v naših političnih bojih neposredno pred vojsko, toda že pri Gutschmannu (1789) se nahaja v prvotnem in prenesenem (današnjem) pomenu, v moški in ženski obliki. In *nunc*, katerega bi naš človek, ki ni ravno iz Primorja doma, z velikim začudenjem srečal natisnjene v kakem resnem tekstu, je natisnjen l. 1893 v dveh molitvenih knjižicah (Mali učenec — Mala učenka), ki jih je spisal Karol Čigon, vikar v Temnici na Krasu!

Z našimi besednjaki je sploh križ; čim večji postajajo, tem bolj se kažejo njihove hibe. Treba samo primerjati omejeni, a razmeroma čisti jezikovni zaklad v prvi izdaji Megiserja z Gutschmannovim in Pohlinovim ali pa se spomniti, kako je Vodnik kratkoma preoblačil Adelunga! Na ta način so naši besednjaki postali v precejšnji meri podobni panoptikom, polnim voščenih figur, oblečenih v najrazličnejše noše, nezrelih zametkov in mrtvorojene dece v špiritu. Celo oni, ki so namenjeni v prvi vrsti praktičnim potrebam — kakor razne izdaje Janežičevega besednjaka — imajo neštevilno množico besed, ki so prišle vanje samo iz prejšnjih slovarjev, pa se niso nikdar govorile ali natisnile v kakšni knjigi. Po isti poti je tudi v Bernekerjev primerjalni slovar slovanskih jezikov zašlo marsikaj „slovenskega“, kar v resnici ni naše, ampak samo pobrano iz tujih besednjakov. Pleteršnikov slovar se je prvi postavil na pravilno stališče, ko je hotel podati samo živo blago našega jezika; da se mu to ni posrečilo v večji meri, ni krivda urednika; z gradivom, ki ga je imel v rokah in z nalogo, ki mu je bila stavljena, ni bilo

mogoče napraviti kaj boljšega. Nepravilno ravnanje z gradivom in težavno kolebanje med znanstvenimi zahtevami in praktičnimi potrebami je dalo „Pleteršniku“ podobo, ob kateri si moramo reči, da višek naše leksikografije še davno ni dosežen.

Naši leksikografi so včasih tudi hudomušni. Pohlin sklene svoj slovensko pisani uvod besednjaka s sledečim stavkom: „Naposléd vřšem jest vam delavnę, inu od useh terpečnost proste *Kompagije*, use časty uredni Perjatli, Patrijoti, kateri si perzadevate Kraynske jezik, inu te umetnoste naše rojstne dužele pouzdigneti, inu useskuzi k'večemu gorijemanju per praveti, use dobru, ter prosem, pustite si iz mojem delam, inu posebnu s'tem mojem *Komozisam* postreči, katirega vam zdej tukej pomoliti to čast imam vaš podložne služabnek P. Marka.“ Pri *Kompagiji* se človek sicer spomni latinske „compages“ in tako — s pomočjo „kompanije“ — približno ugane, kaj je Pohlin mislil reči, toda kaj naj pomeni *Komozis*? Tegã ne izve niti iz njegovega besednjaka samega, kakor bi v njem tudi ne našel „*natvezeni*“, ki stoji par vrst pred tem stavkom, če bi besede že tako ne razumel. In Nemeč ali kak drugi tujec, ki bere pri Milčinskem stavek: „vino . . . ga *pihne*, *lomi* in *markira*“ — ne bo iz vseh naših besednjakov od Megiserjevega do Schimpffovega izvedel pravega pomena tega stavka. Sam se spominjam, koliko nevolje in iskanja me je stalo, predno sem razumel stavek, ki stoji v Letopisu Matice Slovenske za leto 1879, str. 239: „Gosp. Klun odgovarja na to povdarjaje, da je med dolžniki blizo 200 tistih, ki so se leta 1871

nagroma vpisali (znani „*chabrus*“) in za katere je bila letnina za prvo leto plačana, pozneje pa nikdar več...“ Človeka jezi, da je ta „znani *chabrus*“ neznan baš njemu, no, potolaži se, ko vidi, da je neznan ravno tako tudi našim leksikografom. Naš slovar, ki je sprejel besede, kakor *ahat*, *alkaloid*, *alkoran* i. t. d., bo moral tudi ta hebrejski *chabrus* ne le sprejeti, ampak tudi raztolmačiti. Ta zahteva velja nele za naš zgodovinski, ampak tudi za praktični slovar. Oba si bosta morala v bodoče ekonomično deliti svoje posle: praktičen slovar naj podaja živi jezik določene dobe, zgodovinski pa naj bo arhiv in muzej jezika. Takle zgodovinski slovar se seveda ne bo smel ustrašiti tudi kake tako značilne besede, kakor so monstrozni Jeranovi *konkordatobombardonocigomigovci*. Samo po sebi se razume, da z dosedanjimi opazkami ne nameravam manjšati velikih in stalnih zaslug Pleteršnika in drugih naših znanstvenikov in leksikografov; opozoriti hočem samo na to, kaj nam še manjka in približno načrtati smeri naši bodoči — praktični in znanstveni — leksikografiji. Na to je treba opozoriti. Odkar je namreč izšel „Pleteršnik“, je leksikografsko delo, ki je bilo pri nas nekdam tako živahno, popolnoma umrlo; pač vsled nekakega prepričanja, da sedaj ni pri nas več nobenih leksikografskih potreb. To prepričanje pa je krivo. —

Slovniško je naš jezik razmeroma bolj obdelan nego leksikalno, dasi ne enakomerno; mnoga poglavja so obdelana, druga pa komaj načeta. Tega so krive naše znanstvene razmere, ki silijo znanstvenike,

da morajo večkrat iznova opravljati delo, ki so ga že deloma opravili drugi, ki pa jim je ostalo neznan; vendar se tudi v tem obrača sedaj na boljše in kažejo se razmere, ki bodo omogočile enotno in sistematično proučevanje našega jezika. Ko se bo zanimanje naših slovničarjev z ono intenzivnostjo, ki jo je posvečalo doslej v prvi vrsti glasovom in oblikam našega jezika, obrnilo tudi na ostala poglavja slovnice, skratka, ko bodo naši slovničarji v večji meri ko doslej, občutili potrebo širokih sintez, se bo brez dvoma opazila tudi nedostatnost sedanje leksikografije. To bo njej sami prišlo v enaki meri v prid, kakor je prišlo v prid Pleteršnikovemu slovarju. Iz te vzajemne podpore slovnice in slovarja pa bo prihajalo vedno boljše poznavanje našega jezika.

Le dvoje bi bilo v tej zvezi treba omeniti. Prvo je naše nenaravno razmerje do narečij: znanstveniki jih sicer upoštevajo in raziskujejo, v naši javnosti pa so narečja kvečjemu dobrodošlo sredstvo za banalitete kakšnega *Boltatuga Pepeta*. Dozdevna vzvišenost izobražencev nad narodom in njegovo govorico, smešna nadutost naše socijalne in intelektualne jare gospode, ki se boji, da bi dobila v svoje „salone vse sloje iz ulice in iz gozda“ — vse to nam zapira pogled v skupne znake našega jezika in hoče po sili in na kvar našemu bodočemu razvoju izolirati knjižni jezik in govorico.

Na drugi strani pa smo doslej preveč zanemarjali bogati vir našega jezika, ki leži zakopan v naših pismih. Vsako pismo je mnogo bolj izraz žive govornice ko tiskana beseda, ki je že v naprej namenjena

za javnost, kateri baš vsled tega manjka precej prvotne, žive neposrednosti in sočne spontanosti. Vzemimo za primer Smoletovo pismo, ki ga je pisal sl. 1822) prijatelju Čopu v Reko: „Ljubi perjatelj! Vi le bote pač usake sorte reči od mene misleli, kir me tok dolg ni blo in ker vam neč nisem pisal. (1. dan tega meseca sem od moje dólge rajže nazaj peršel. Tri mesce sem v opravkeh hodel, inu potlej ko sem hotel dam jet me je merzelce potresla, in sem v Temešvar bolan ležal, in tok sem od 7. septembra do 11. febra od doma ostal. Ta čas so se naš Ljubljčan usake sorte muhe zmislili, de so me Turki u Belgrad obesili, de sem k Gerkam v Moreo šel, de sem se oženil in več takih nevumnih reči. Be blo preveč use to pisati kar so te ljudje z' mano počel. K' sem nazaj peršel so tolk imel od mene govort, jen z mano opravn, de mislim če bi bil en Vicekrajl peršel, tok be na bi blo tolk govorenja. Da sem se mogel čes te smešne in firbečne Athenienzarje s' celmo trebuham smejat se znate misliti . . . Kako vam kaj Rečanke, ali pa ženski spol sploh čes kej zdej dopade? Ne zamerte če vam same take čudne prašanje stavim. Na smete hdo misliti če vam zmešan ričet prez zabele pišem. Tok zdej opravki v mene sujejo de namorem kuj kej pametnega (kar se vam včasih prov norčav zdi) pisati. Stara glava ino misel me, bog bod hvala, še ni zapustilo, morebit je še le hujš ratalo, pak na najdem zadost časa moje zverinske muhe pasti. Enkat drujkat kej več, ostante moj perjatelj kakor jest, zmeram ta stari ino vaš zvest perjatelj Andrej S.“ Čist in

pristen dokument našega jezika, napisan spontano, brez kakih slovniških ozirov, pravi „zmešan ričet“, z značilno slovensko ironijo imenovan „brez zabele“, toda tako imenitno zabeljen s prešerno, zdravo razposajenostjo prekipevajočega življenja. In kako čudovito plastično, izrazito je to pismo! Kako Smole „v opravkih hodi“, kako ti opravki „vanj sujejo“, kako se „s celim trebuhom smeje“, kako toži, da nima časa, svoje „zverinske muhe pasti“! Vicekralj je spomin na ljubljanski kongres, „smešni in firbečni Athenienzarji“, s katerimi je Smole tako imenitno karakteriziral malenkostno radovednost malih meščanov, pa samozavestna podoba moža, ki je mogoče s tem hotel reči: „Tudi jaz poznam Demostena in njegove „firbečne Athenienzarje“, ne samo ti, ki si profesor grškega jezika“. To pismo je klasična priča kultivirane meščanske ljubljansčine, ki jo človek le z bridkostjo primerja s produkti Boltatuga Pepeta.

L. 1833 piše Prešeren Čelakovskemu: „Blagorjeni Gospod, dragi perjatelj! Vaše pismo in njegova perložba me je tolkajn bolj razveselilo, ker bi ne bil nikoli mislil, de bodo moje pesmice, katerim je tukaj tolikanj nasprotnikov vstalo, med Čehi tako gorkiga zagovarjavca najdle. Vem scer, de hvala, ki ste me ž' njo tako bogato obdarovali ni zaslužena, vunder nam ni bla perjatlam slovenske literature za to neperjetna, ker nam je porok vaše ljubezni do našiga rodu, in nima drugiga, ki nam pevce izbuditi, kateri bi jo zaslužiti vtegnili. Zares je treba dramilov mojim Kranjcam. — V četertih bukvah bučelice bote vidili de se število naših tovaršov manjša, in de tih

nekaj, kar nas je ostalo, smo pešati začeli. — “ Smole se brezskrbno razklepeta in napiše pravo, pristno pismo v pristni ljubljansčini, Prešeren pa že kaže jasne tendence uglajenega knjižnega jezika, zavedno pregnanco in jasnost stila, s katero je ustvaril v tem pismu naravnost šolski vzorec literarne „epistole“. Nekaj posebne barve je dalo temu pismu tudi Prešernovo stremljenje, da bi ga napisal kolikor mogoče lahko umljivo za Čelakovskega, vkljub temu, da mu je Čelakovský sam pisal, da mu slovenščina ne dela nobenih težav. —

Vse to stavi onemu, ki bi danes rad napisal celotno zgodovino našega jezika v najširšem obsegu in pomenu besede, skoro nepremagljive ovire. Zato tudi ta moj poskus ne more biti nič drugega ko samo poskus; skromen in primitiven mozaik, sestavljen na šolskih klopeh, ki naj zadostuje dotlej, ko se nam bodo oglasile naše — stolice.

* * *

Če primerjamo naš jezik s tujimi jeziki v naši neposredni bližini, n. pr. z nemščino ali italijanščino, opazimo najprej, da ima v primeri z njimi mnogo več različnih oblik, ali če se postavimo na stališče tujcev, da je bolj kómpliciran in vsled tega bolj težak za učenje. Tako imamo v deklinaciji n. pr. kar šest sklonov, dasi so med njimi samostojni samo še štirje in si ostala dva (lokal in instrumental) že morata pomagati s prepozicijami kot berglami. Nemci imajo štiri padeže, oziroma samo tri, in še te večkrat lahko spoznajo samo po obliki pristavljenega

člena. Italijani imajo samo enega, oziroma so razlikovanje padežev že popolnoma zgubili ter jih spoznajo samo še po obliki njihovih prepozicijonalnih bergel.

Poleg ednine in množine imamo tudi dvojino, ki se nahaja med Slovani samo še v lužiški srbščini, drugod samo v ostankih pri rečeh, ki se redno nahajajo v dvojini (n. pr. oči, roke, noge, ušesa). Italijani je sploh ne poznajo, pri Nemcih je ohranjena samo v alpskih narečjih (*ös* v oblikah kakor *ihr habt-s*, *geht-s* in pa *enk*). Toda tukaj je ohranjena samo oblika dvojine, ki pa danes v resnici pomeni množino: *ös* (-s) ne pomeni več *vidva*, ampak *vi*, *enk* ne *vaju*, ampak *vas*.

Ravno take težave dela naše tujcem neznano razlikovanje imperfektivnih in perfektivnih glagolov, tvorjenih iz istega debla, n. pr.: *nesti* — *prinesti* — *nositi* — *prinašati*; *skočiti*, *skakati*. Prenesti natančno v nemščino ali italijanščino stavke, kakor n. pr.: *Čakal sem ga, pa ga nisem pričakal* ali *grob se je odpiral in se je odprl*, ni ravno lahka naloga, ker sta oba jezika tako razlikovanje glagolove dejavnosti že davno zgubila, oziroma je sploh nikdar nista imela razvite v enaki meri.

In če primerjamo današnji naš jezik s starejšim, kakor se nam kaže v rokopisih in tiskanih knjigah od l. 1550 naprej, opazimo, da se je slovenščina razmeroma malo spremenila. Ta njena konservativnost je v precejšnji meri lastna vsem slovanskim jezikom, v največji meri ruščini in slovenščini. Čim dalje gremo na Balkanu od slovenskega ozemlja proti vzhodu, tem bolj se zgublja konservativnost in kom-

pliciranost, dokler ne najdemo v današnji bolgarščini, ki je zgubila skoro vso nekdanjo pestrost oblik, najmlajšega in najenostavnejšega slovanskega jezika. Vzemimo naše brižinske spomenike v roke, ki nam kažejo naš jezik, kakor se je govoril pred več ko 900 leti! *Tebe, bože milostivi, porončo vsa moja slovesa, i moja dela, i moje pomišljenje, i moje srdce, i moje telo, i moj život, i moju dušu.* Kako pa se je v teh stoletjih spremenila n. pr. nemščina! Približno iz iste dobe nemški jezik nam kaže sledeči stavek: *in dînô genâdâ, trohtîn pifilhu mîn herza, minâ gadanchâ, mînan uuillun, mînan mât, mînan lip, mîniu uuort, mîniu uuerch.* Ali bo oni, ki pozna samo današnjo nemščino, opazil, da je vsebina obeh stavkov, tega nemškega in citata iz brižinskih spomenikov, ista? Z mirno vestjo se lahko reče, da naš jezik v dobi, ki nam je dokazana ž njegovimi spomeniki od brižinskih pa do zadnje, najnovejše številke političnega dnevnika, ni v nobeni reči bistveno spremenil svojega lica. Brižinski spomeniki nam ga kažejo v prehodni dobi v novejšo fazo; kar je v njih starina (n. pr. nosni vokali) je živa starina še v današnjih koroških narečjih. Zgodovina našega jezika od brižinskih spomenikov do danes je nepretrgana zgodovina pojavov, ki kažejo svoj zarodek v brižinskih spomenikih ali že pred njimi. Velikih sprememb, ki bi nas silile deliti zgodovino našega jezika v dve različni dobi, staro in novo, ni bilo v njem. Kar smo nekdam imenovali „stara slovenščina“, imenujemo danes ali „stara bolgarščina“ ali pa „stara cerkvena slovanščina“. Pokazalo se je namreč, da

jezik, ki sta ga pisala sveta brata Ciril in Metod, ni *mati* današnje slovenščine, kakor je mislil in dokazoval Miklošič, ampak bolgarsko narečje iz Macedonije, iz okolice Soluna, torej nekaka starejša *sestra* našega jezika.

Naš jezik imenujemo *slovenski*; prav tako so imenovali stari Slovani svoj jezik, predno so se razcepili na posamezne veje. Tako smo v imenu našega jezika in našega naroda ohranili nékdanje skupno ime: *Slovenec* je namreč samo mlajša oblika nekdanjega imena *Sloven*, ki je bilo skupno ime za vse Slovane. Po današnji terminologiji je torej naš *slovenski* baš to, kar sicer imenujemo (po češkem vzoru) *slovanski*; tako pridejo drugi Slovani večkrat v neprilike, kadar nas hočejo imenovati, ker se jim pri tem mešajo besede, ki jim sicer služijo za pojem *Slovan*, *slovanski*. K temu še prihaja, da mi nismo edini med Slovani, ki smo ohranili to staro skupno ime; Slovaki imenujejo svoj jezik *slovenski* in pri Kašubih imamo *Slovince*, ki jih Poljaki imenujejo *Slovence*. Tako imajo ostali Slovani že z našim imenom neprestane križe in zmešnjave. Pri nas samih je to naše ime za naš jezik in naš narod vedno živelo, kljub provincijalnemu partikularizmu, ki se je včasih pojavljal v jeziku in književnosti.

Zgodovino našega jezika spoznamo iz naših narečij, iz vseh spisov, ki so se do danes v njem natisnili, pa tudi iz raznih drugih virov. Za najstarejšo dobo nam služijo krajevna in osebna imena, ki niso samo dokaz naše zgodovine in nekdanje razširjenosti, ampak tudi najstarejše priče in gradivo

za zgodovino našega jezika. Krajevna imena so dragocena zaradi tega, ker so najbolj stalna in trajna, osebna imena se izpreminjajo, ginejo in nastajajo znova. Po veliki večini so naša osebna imena zelo mlade tvorbe, ki ne sežejo nazaj pred dobo Marije Terezije, oziroma pred tridentinski zbor. Vendar pa je še danes ohranjenih med nami zelo mnogo osebnih imen, ki so stara nad 1000 let; taka imena so n. pr.: *Benko, Cvetko, Bratina, Kožuh, Gostiša, Juvan, Pir(i)h, Medved, Krépek, Svetec, Zlodej, Žitek, Malej, Prodan, Radonja, Stojan, Hrast, Kosar, Ljubej, Kralj, Kocen*. Ohranjena so nam v „čedadskem evangeliju“, starem latinskem rokopisu, v katerem so zapisana ob robu imena pobožnih slovanskih romarjev, ki so obiskali v 9. stoletju neki samostan v Gornji Italiji, v raznih bratovskih knjigah in v listinah.

Najznamenitejši spomenik našega jezika pa so „*brižinski spomeniki*“, tako imenovani po samostanu Freisingen v južni Bavarski, kjer so jih našli l. 1803; danes so ena največjih dragocenosti v dvorni in državni knjižnici v Monakovem. Znameniti niso le po svojem postanku in obsegu, ampak tudi po svoji starosti in pomenu. Brižinski škof Abraham (957—994) si je za svoja škofovska opravila sestavil nekak „vadamecum“, sestoječ iz raznih pridig, govorov in molitev, ki jih je potreboval pri izvrševanju duhovnih obredov. Poleg tega si je vanj vpisal tudi razne druge stvari, ki so se mu zdele vredne ali potrebne, da si jih zapomni. Med temi zapiski se nahajajo tudi trije precej obširni slovenski, in sicer očitna izpoved v dveh obrazcih in pridiga o grehu in pokori. Te

zapiske je škof Abraham okoli l. 975 deloma sam napisal, deloma narekoval. Eden je prevod iz nemščine ali iz kake latinske formule, ki je bila matica nemškemu prevodu; za ostala dva se predloge doslej še niso našle. Odvisnost od starih cerkvenoslovanskih predlog in njih jezika, ki se je svoj čas tako zelo povdarjala, postaja vedno manj verjetna. Brižinski spomeniki so napisani v narečju, ki se je govorilo na severnem zapadu našega ozemlja. Ker nima nobeden izmed ostalih slovanskih jezikov tako starih spomenikov, so važni tudi zaradi tega, ker so tako najstarejša priča za žive slovanske jezike sploh. Nam samim pa so ob enem tudi dokaz za vlogo, ki jo je imel živi narodov jezik v cerkvi in ki v srednjem veku nikakor ni bila velika. Z narodnim jezikom so si seveda misijonarji morali pomagati, če so hoteli kaj doseči; narodov jezik je vsled tega igral večjo vlogo pri onih, ki so se šele pripravljali za krščanstvo (katehumenih), ko pa pozneje pri kristjanih. Tako imamo med brižinskimi spomeniki ohranjeno pridigo, ki označuje te spomenike kot del rituala za katehumene. Pozneje je skoro ves srednji vek pridigo zamenila „očitna izpoved“, očenaš, vera ali deset božjih zapovedi, ki jih je ljudstvo molilo od besede do besede za duhovnikom. Pridiga je bila del cerkvene službe, ki se je opravljala seveda v latinskem jeziku; poleg tega pa je bilo pridiganje skoro ves srednji vek naravnost rezervirana pravica škofov, ki so le redko umeli naš jezik. Saj so bili celo med nižjo duhovščino taki, ki niso umeli toliko narodovega jezika, da bi na pamet molili svojim vernikom očitno

izpoved, vero ali očenaš in češčeno Marijo. Zato so si jih zapisali in vernikom naprej brali.

Tako je nastala okoli l. 1428 ljubljanska „*očitna izpoved*“ v samostanu Stični (od tod imenovana „*stiški rokopis*“), in „*celovški rokopis*“, ki obsega očenaš, češčeno Marijo in vero in je tudi približno iz iste dobe. Vsi ti zapiski, narejeni za privatno porabo v cerkvi, so brez vsake zveze med seboj in ne morejo služiti kot priče za kako literarno tradicijo, ki se začne šele s Trubarjevim delom. Res je, da vseh zapiskov slovenščine pred Trubarjem, kar jih je ohranjenih, ne poznamo. Marsikaj je še v rokah ljudi, ki se za take reči ne zmenijo ali ne poznajo njih važnosti; ali v rokah ljudi, ki mislijo, da take reči ne smejo na svetlo, ali vsaj, da jim ni treba na svetlo. Vendar pa ne moremo upati, da bi se kedaj našlo še kaj, kar bi bistveno spremenilo sliko, ki nam jo kažejo dozdej znani spomeniki našega jezika do polovice 16. stoletja.

Nekoliko lepša je slika, ki nam jo kaže vloga našega jezika v javnem življenju. Umeščanje koroških vojvod se vrši v slovenskem jeziku in po stari slovenski šegi; med plemstvom samim ima naš jezik precej veljave. Trubadurska lirika se na svoji južni poti, ki jo pelje preko Lombardije, Benečije, Furlanije in Koroške v Nemčijo, mimogrede obleče tudi v naš kraj in ustvari tudi nam „*minnelied*“. To nam poleg Ulricha Lichtensteina in Oswalda iz Wolkensteina dokazuje nele „*Radicsev* (Auerspergov) *fragment*“, ampak tudi naša narodna pesem. Enako sliko nam kaže novi vek. V 16. stoletju pomagajo deželni

stanovi Notranje Avstrije našemu jeziku do knjižne veljave, ker se jim baš on zdi najprimernejše sredstvo za doseg njihovih ciljev na Balkanu. V 17. in 18. stoletju, še pod Karlom VI. (1711—1740), prisegajo ti deželni stanovi kot fevdniki v slovenskem jeziku: *timu najsvetlostimu, najmočnejšimu, inu najmogočnimu rimskimu cesarju . . . zvest inu pokoran biti*“, v 19. stoletju pa so se nasledniki ravno teh deželnih stanov že z vsemi štirimi otepali in branili tega jezika, ter se na vse kriplje trudili, kako bi dokazali, da je prav za prav — izmišljen.

*

V primeri s starejšo slovanščino, kakor nam je n. pr. ohranjena v jeziku svetih bratov Cirila in Metoda, kaže naš jezik glasovne pojave, ki ga označujejo kot mlajši jezik in nam podajajo kriterije, po katerih ločimo slovenščino od ostalih slovanskih jezikov. Za nosnik *on* v stari slovanščini imamo n. pr. danes novejši *o*: *roka*, dočim imajo Hrvati in Čehi *u* (oboji pravijo *ruka*). Ta pojav loči torej naš jezik od hrvaščine in češčine. Vseskozi pa se taka ločitev ne da izvesti, ker imamo v našem jeziku precej glasovnih pojavov, ki nas na eni strani vežejo s Hrvati in Srbi, na drugi strani pa s Čehi. Za nekdanji poluglasnik imajo Hrvati in Srbi vseskozi *a*, mi samo na zapadu v dolgo povdarjenih zlogih: *dan*; Čehi imajo vseskozi *e*, kakor mi na vzhodu: *den*. S Čehi nas poleg tega veže koroščina, ki je ohranila še glasovno skupino *dl*: *modliti* in prepozicijo *vy-*, namestu katere imamo sicer *iz*: *vygred*. Koroščina pa je v nekaterih rečeh ostala še na starem stališču za raz-

vojem našega jezika; tako ima — v junski dolini — ohranjene še stare nosnike, kakor so jih imeli svoj čas vsi slovanski jeziki. Nekdaj se je iz dejstva, da se v brižinskih spomenikih nahajajo nosniki, dokazovalo, da so nastali pod vplivom stare cerkvene slovanščine; odkar vidimo, da se 900 let pozneje še v današnji živi slovenščini nahajajo nosniki, nam nosnikov brižinskih spomenikov ni treba več razlagati iz starega jezika. — Za stari nosnik *en* imamo kakor Hrvati in Srbi, glas *e*: *sveti*, Čehi pa *a*: *svatý*.

Za staro skupino *dj* imamo *j*: *rojen*, Hrvati in Srbi *dj*: *rodjen*, Čehi *z*: *rozen*; za staro skupino *tj* imamo *č*: *sveča*, Hrvati in Srbi *ć*: *svijeća*, Čehi *c*: *svíce*. Kar imamo starih pisanih spomenikov, v vseh vidimo namestu nekdanjih dveh polglasnikov, trdega in mehkega, samo en polglasnik, ker sta se v slovenščini oba že razmeroma zgodaj strnila v en, trd polglasnik. V stari cerkveni slovanščini so bili vsi zlogi odprti, ali drugače povedano, v nji se ni nobena beseda končala s soglasnikom, ampak vedno s samoglasnikom ali polglasnikom. Ta končni polglasnik je v slovenščini redno onemel. Poleg teh in drugih prikazni, ki so značilne za slovenski jezik v vsem njegovem obsegu, imamo v naših narečjih še mnogo prikazni, ki se nahajajo samo v slovenščini, ki nam torej vse skupaj pomagajo določiti obseg slovenskega jezika. Tak pojav je na primer značilni prehod prvotnega *u* v *ü*: *krüh*; ta prikazen se nahaja v vzhodnih in južnih narečjih, sega od Štajerske preko Bele Krajine do Primorske in obsega nekako polovico vseh Slovencev. Enaka prikazen je sekun-

darna palatalizacija, pojav, pri katerem prihaja *k*, *g*, *h*, pred mehкими vokali v *č* (*č*), *j* in *š*: *čiklča* (*čüpit*), *nojé*, *bovšé*. Isti pojav imamo v osebnem imenu *Rojina*, ki je samo mlajša oblika za *Rogina*. To palatalizacijo imenujemo sekundarno, mlajšo, da jo ločimo od starejše, vsem slovanskim jezikom skupne in že praslovanščini lastne, po kateri prehaja *k*, *g*, *h* pred mehкими vokali v *č*, *ž*, *š*: *bog* — *bože*.

V besedi „palatalizacija“ tiči že kos razlage tega pojava; tako prestopimo od preprostega konštitiranja in statistike raznih sprememb pri glasovih in oblikah k prašanju o vzrokih teh sprememb. To prašanje je težavnejše, a znanost se mu ne more izogniti, saj tvori ravno razlaga vzrokov različnih pojavov bistvo vsake znanosti. Če govorimo o palatalizaciji glasov *g*, *k*, *h* pred mehкими vokali, hočemo s tem reči, da so vzroki prehoda teh goltnikov v nebniče (palatum = nebo) fiziološki, t. j., da tičijo v naravi teh glasov samih. Goltniki se tvorijo (artikulirajo) v goltu, mehki vokali pa pod trdim nebom, torej ravno v nasprotnem kraju ustne dupline. To dela težave, če je treba neposredno za kakim goltnikom izgovoriti mehak vokal. Nezavedna težnja, da se pripravi organom, ki nam služijo za govorjenje, možnost izgovora sledečega glasu, premakne mesto artikulacije goltnikov, ki bi se ravno morali izgovoriti, v bližino artikulacijske baze mehkih vokalov, torej bolj naprej pod trdo nebo: tako preidejo ti goltniki naravno v svoje palatalne korelate. Pri tem pa ne spremenijo svoje prvotne narave, ampak se samo preselijo na drugo artikulacijsko mesto

v ustni duplini: *č* je sedaj ravno tako nem glas, kakor je bil *k*, iz katerega je nastal.

Mnogo vpliva tudi naglas; saj je samo po sebi umevno, da se povdarjeni vokali še najlažje ohranijo čisti, dočim nepovdarjeni oslabijo in onemijo. Tako imamo pri nas čisti *i* najbolj še v dolgih, naglašanih zlogih; v drugih zlogih je navadno skrajšan in oslabel. In še ta naš *i* je nastal šele potem, ko sta se pri nas izenačila dva glasova: nekdanji mehki *i* in nekdanji trdi *y*, ki ga nahajamo še v brižinskih spomenikih.

Vsaka sprememba pa je zopet s svoje strani lahko povod novim spremembam, ki vse skupaj tvorijo življenjske znake jezika (mrtev jezik se ne spreminja) in njegovo zgodovino. To se pri nas posebno lahko pokaže na zgodovini glasu našega jezika, ki ga pišemo z znakom *l* (*lj*). Prvotno smo imeli trojni glas *l*: debeli *ł*, kakor ga imajo n. pr. Rusi in Poljaki še danes, ki se je govoril pred trdimi vokali in konsonanti, srednji *l*, ki se je govoril pred mehкими vokali, in topljeni ali omehčani *l'*, ki ga zaznamujemo danes z znakom *lj*. Ko pa so se začeli vokali izenačevati, ko je torej mehki *ь* in trdi *ѣ* prešel v en, trd glas, ko sta se *i* in *y* izenačila, je začel jezik omahovati; nekdanj se je govorilo *lice*, toda *mlȳn*, ko pa se je *y* v tej besedi izenačil z *i*, ni bilo več povoda za *ł* in začelo se je izgovarjati *mlin*. Po takih primerih se je začel širiti srednji *l* na mestih, kjer je nekdanj stal debeli *ł*. Tako se je srednji *l* vedno bolj širil na škodo nekdanjega debelega *ł*, ki ga je v naših narečjih zadela zelo različna usoda. Ponekodi (na No-

trajnskem, na Krasu in v Beli Krajini) se je spora-
dično še ohranil; na koncu besed in pred konsonanti
je že od 17. stoletja naprej v večini narečij prešel v
u (*w*), na Gorenjskem in Koroškem tudi pred trdimi
vokali: *piva kobiva*.

Ob Trubarjevem času ta *l* še ni bil tako voka-
liziran, sicer bi ga bil Trubar brez dvoma zapisal z
u in ne z *l*; da ta *l* ni bil protestantskim pisateljem
samo znak za srednji *l*, kakor so ga poznali iz nem-
ščine in latinščine, kaže njihova zahteva, da ga je
treba izreči „*debelo*, po bezjaško“, kar je tristo let
pozneje precej natančno opisal Vodnik „z jezikam za-
valenim“. Tako so pisali naši protestantje *bil* na-
mestu *bi*. Samo grafična tradicija — ki je ob koncu
18. stoletja posamezniki niso mogli prevreči — je
kriva, da pišemo še danes *bil*, dasi ne izgovarjamo
več *bi*, in seveda tudi ne govorimo *bil* (s srednjim
l-om). Tisti naši pedagogi seveda, ki jim ta zgodovinska
dejstva niso znana, ki imajo svoje posebne
nazore o bistvu našega književnega jezika, ki se jim
zdi jedro vsega znanja: „govori, kakor pišeš“, ali ki
so bolj ko v svoj jezik zaverovani v sladko kajkav-
ščino (ki je *l* na koncu besed zamenila s srednjim
l-om); ti naši pedagogi nas silijo, naj izgovarjamo
bil in enake oblike s srednjim *l*-om, kakor v *bila*,
bilo. Tako je bila izgovorjava tega *l* pred leti pri
nas pravi „šibolet“ in je deloma še danes. Sicer pa
je tudi drugje že bilo tako: že Hus se je jezil nad
svojimi rojaki in je rekel, da bi bilo treba naravnost
pretepti one Čehe, ki govorijo *tobolka* in ne *to-
boľka*, ker je v tem — po krivem — videl vpliv

nemščine. Toda že sto let pred njim (l. 1312) so v Krakovu Poljaki pobili vse Nemce; spoznali so jih po tem da niso znali pravilno izgovoriti poljskega stavka: *koło miele w młynie*.

Kronologija jezikovnih prikazni je lahko samo relativna, spremembe ne nastopijo v vsem jeziku naenkrat, kar je bilo nekdanj izjema, je danes pravilno in narobe. Ne sme se misliti, da so šli n. pr. naši Ribničani snoči z besedo *mejstu* spat in da so davi vstali in vsi vprek začeli govoriti *majstu*. Kronološki podatki so precizni samo v toliko, kolikor lahko rečemo, da je ta ali ona glasovna sprememba mlajša od druge. Po Miklošiču se prevod prvotnega *u* v *ü* razlaga s potrebo, ki jo je čutil jezik pri razlikovanju starega, prvotnega *u* in mlajšega *u*, ki je nastal n. pr. iz zlogotvornega *l*-a. Ta potreba je nastala torej n. pr. v času, ko so imela ta narečja recimo dve popolnoma enako se glaseči besedi raznega postanka, kakor *vuk*. Ta beseda je nastala iz starega *uk* s protezo *v*; enako pa je iz nekdanjega *vŭk*, kar je drugod dalo *volk*, v teh narečjih nastal tudi *vuk*. Da sta se oba *vuka* razlikovala, je narečje v starejši besedi spremenilo *u* v *ü*; tako imamo sedaj v teh narečjih *vŭk* (*uk*) in *vuk* (*volk*). Iz teh dejstev dobimo samo ta precizen kronološki podatek, da je prehod *u* v *ü* v teh narečjih mlajši od prehoda zlogotvornega *l*-a v *u*.

. Za slovenščino je značilen tudi njen naglas, ki je svoboden, to se pravi: katerikoli zlog besede ima lahko akcent. Tak svoboden akcent je bil svoj čas lasten vsem slovanskim jezikom; danes ga je poleg

južnoslovanskih ohranila samo še ruščina. V ostalih slovanskih jezikih je že stalen, n. pr. v češčini na prvem, v poljščini na predzadnjem zlogu besede; od našega akcenta pa že loči srbohrvaškega njegova tendenca, ki ga sili vedno bolj proti začetku besede in ga tako bliža stanju, ki je v današnji češčini že doseženo. Srbohrvaščina že nima več akcenta na zadnjem zlogu, kar ji daje nekak trohejičen, oziroma daktiličen značaj.

Po času, ki ga porabimo za akcent na kakem zlogu, razlikujemo dolg in kratek akcent: *vóz* — *brát*. Od te kolikosti (kvantitete) akcenta pa moramo ločiti njegovo kvaliteto (intonacijo), ki se kaže v tem, da glas na povdarjenem zlogu raste ali pada, tako da dobimo na povdarjenem vokalu cel muzikaličen interval. Zato pravimo jezikom (oziroma narečjem), ki poznajo to intonacijo, da imajo *muzikaličen* akcent, onim pa, ki poznajo samo kvantiteto, da je njihov akcent *ekspiratoričen*. Tako imamo v slovenščini čvetero-akcentov: dolg rastoč (ki se imenuje tudi „potegnjen“), n. pr. *gréh*, *sélo*, *žéna*; dolg padajoč (potisnjen): *grád*, *sirôta*, *mesó*; kratek rastoč: *bèzeg*, *déska* in kratek padajoč: *dnö*, *snöp*. Vendar pa se je pri kratkem akcentu razlika intonacije v večini naših narečij že zgubila, dočim je v srbohrvaščini še živa.

Pri dolgem akcentu je intonacija v večini narečij še ohranjena, dasi ne pri vseh v enaki meri: interval na povdarjenem vokalu nima povsodi enakega obsega. To dejstvo ljudstvo samo čuti in pravi onim narečjem, ki imajo posebno izrazito intonacijo,

da tam ljudje *pojejo*. Zgublja se intonacija dolgih akcentov pred vsem v onih narečjih, ki stoje pod vplivom tujih jezikov, ki take intonacije nimajo; ta pojav se kaže najprej v onem pasu naše jezikovne meje, ki je dvojezičen. Tako n. pr. na Krasu; če poslušáš naše Kraševce od daleč, tako da ne razločiš besed, boš mislil, da govore italijanščino. Enaka se godi na Štajerskem, kjer so narečja pod vplivom nemščine in madžarščine, ki jim je vrinila svojo harmonijo vokalov. Značilno je, da Štajerec Miklošič intonacije v našem jeziku ni priznaval; on je govoril samo o „podaljšanih vokalih“. Tudi Kraševcu Štreklju je od početka delala težave, kar se vidi na njegovi oceni Šumanove slovnice. Prvi je pri nas intonacijo opazil in opisal Vodnik (v Pismenosti ali gramatiki za prve šole“, 1811), znanstveno sta jo preiskala Škrabec in Valjavec. S slavnim Vodnikovim primerom „ga prime za *vrát* in ga nese do *vrát*“, s katerim je on demonstriral različno intonacijo, pa kakšnemu Slovencu iz severne ali vzhodne Štajerske že zaradi tega ni mogoče demonstrirati razlike v intonaciji, ker teh dveh besed njegovo narečje sploh ne pozna; on bi rekel: „ga prejme (zgrabi) za *šinjak* pa ga nese do *dveri*“.

Pri nas so samo naglašeni vokali lahko dolgi, torej imajo lahko samo naglašeni vokali intonacijo. V tem se razlikuje naš jezik od srbohrvaščine, ki pozna intonacijo tudi na nenaglašanih vokalih in od češčine, ki je intonacijo sploh zgubila in ima namestu nje samo še kvantiteto. Zato nam zvenita srbohrvaščina (n. pr. čista štokavščina) in češčina (posebno v

dvozložnih besedah, kakor n. pr. *mladá* z naglasom na prvem in kvantiteto v zadnjem zlogu) nekako čudno.

Zgodovina oblik kaže, kakor v vseh jezikih, tudi v našem, očitno stremenje po preprostosti, vedno bolj napredujočo mehanizacijo jezika. Zdi se, da jezik sovraži bogastvo oblik in da ga skuša nekako ekonomično omejiti; tudi v jeziku se opaža ekonomična tendenca, ki skuša doseči efekt z najmanjšim naporom in najmanjšimi sredstvi. Očividno se to stremenje pozna n. pr. na našem dualu. Že v stari cerkveni slovanščini je imel dual samo tri različne oblike za razne padeže; naša današnja slovenščina ima že samo dve. Za nominativ in akuzativ nam služi ena oblika: *brata*; za dativ in instrumental pa tudi ena: *bratoma*. Starejši genitiv duala *bratu* smo že zamenili z genetivom plurala, in tudi prvotni lokal duala (*bratoma*) že izpodriva oblika plurala: *bratih*. Enako je za staro obliko duala osebnega zaimka *vě* stopila pluralova oblika *mi*; tukaj pa jezik še čuti potrebo razlikovanja v pomenu in zato pristavlja števnik *mi—dva*. Na teh primerih vidimo dvoje: jezik odpravlja bogastvo oblik na ta način, da jemlje za bolj redke oblike rajši one, ki so bolj razširjene in redkim po pomenu vsaj sorodne. Da si olajša intelektualno delo (razlikovanje raznih oblik), si naloži rajši več mehničnega: namestu treh oblik (*jaz, vě, my* pravi rajši *jaz, midva, mi*. V prvem slučaju bi moral razlikovati tri oblike; sedaj pa ima samo dve, na mestu tretje pa kombinacijo dveh znanih. V prvem slučaju govori s tremi besedami, v

drugem pa s štirimi, toda to ga ne ženira: jezik krene rajši po daljših ovinkih, ko pa po direktni poti, ki je sicer bližja, toda napornejša. Tako se počasi mehanizira.

V starejšem jeziku je imela deklinacija sedem padežev: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, instrumental in lokal; med temi so vsi razen lokala imeli še svojo absolutno funkcijo, to se pravi, lahko so se rabili brez predlogov. Od teh padežev je naš jezik sploh vocativ zgubil, na njegovo mesto je stopil nominativ; danes kličemo in imenujemo osebo ali reč z isto obliko besede, razloček je v narečjih ohranjen samo še v intonaciji. Razni vokativi, ki se nahajajo še tu in tam (n. pr. pri Vodniku „*Adame*, Siska vrli *poglavare*“ in po zastarelih slovnica) so samo dozdevni; ponarejeni so po latinščini in cerkveni slovanščini. Pri nas je instrumental že davno zgubil svojo samostojno veljavo in si mora vedno pomagati s prepozicijami. Če vkljub temu še danes kdo koga imenuje „*javnim lažnikom in obrekovalcem*“ ali če se kaka gospa izvoli „*predsednicam*“, nam baš take ponesrečene analogije kličejo s Prešernovo Lenoro: „*Mrtvih ne budi!*“

Zgodovina glasov nam kaže kot najbolj učinkovit povod njihovih sprememb fizijološke vzroke; v zgodovini oblik pa se najbolj uveljavlja vpliv analogije, ki se kaže v tem, da se bolj redke in osamljene oblike na podlagi kake sorodnosti priličijo oblikam, ki so številnejše. Tako so vsi moški substantivi *i*-jevske deklinacije prešli v deklinacijo debel na *o*, s katero jih je vezal enaki spol. Substantivi

kakor n. pr. *zet, tat, laket, nohet, tast, gospod, golob, črv, dan, pot* so se nekdanj sklanjali kakor danes *kost* ali *nit*, danes se sklanjajo kakor n. pr. *brat*. Trubar še piše *našiga Gospudi Boga*, Bohorič (1584) pa ima že *gospuda*, kar je danes splošno. Pri *dan* in *pot* še imamo ostanke stare deklinacije, v vzhodnje štajerskih narečjih pa se že tudi *miš* in *stran* sklanjata kakor *brat*.

Sprememba oblik je kriva, da imamo v današnjih izjemah samo ostanke nekdanjih pravil, kar nam je dokaz za relativno vrednost teh besed. Genetiv pluralov je bil pri večini moških substantivov svoj čas brez končnice, kakor še danes pri ženskih deblih na *a* (*žen*) in v srednjem spolu (*mest, polj, plemen*). Današnja končnica *-ov* (*brat-ov*) je, kakor kaže stara cerkvena slovanščina, doma pri moških substantivih *u*-jevih debel, kjer se je razvila po glasoslovnem potu: *syn-ov*. Iz teh debel je začela pozneje prehajati tudi na druga debela moškega spola: *levov, bratov*, dokler ni skoro vseskozi prodrla. Današnji genetivi plurala *mož, kónj, zob, las, vóz, otrok* so tako samo še ostanki nekdanjega pravila. Poleg te končnice *-ov* imamo ostanek *u*-jevske deklinacije v izjemah genetiva ednine: *sinú, medú, gradú* in v oblikah kakor (*po*)*polubrat*.

Poleg genetiva množine *otrok* je tudi nominativ *otroci* danes samo izjema nekdanjega pravila. Že v praslovanščini so, kakor še v starejši slovenščini, goitniki *g, k, h* pred *i*-jem, ki je iz diftonga, prehajali v *c, z, s*, tako da so se od besed *potok, vrag, duh* tvorili plurali *potoci, vrazi, dusi*. Enako se raz-

lagajo tudi oblike, kakor stoje v verzih: Paša stopa ob *potoci*, grmeč boben nosi v *roci*. Te oblike pa so v primeri z ostalimi padeži, ki imajo ohranjene goltnike, bile zelo v manjšini in so vsled tega imele premalo vzajemne opore. Zato so jih goltniki „preglasovali“ in izrinili; tako smo dobili novejše oblike *potoki*, *vrag(ov)i*, *duh(ov)i*. *Otroci* in *volcje* so v našem knjižnem jeziku danes še edini ostanek.

Nedoločna oblika adjektiva se je nekdam sklanjala kakor substantiv: *dober brat*, *dobra brata*, *dobru bratu* i. t. d. Pozneje so na nje mesto stopile oblike določnega adjektiva, ki so prvotne skoro vse-skozi zamenile, tako da pravimo danes: *dobrega*, *dobremu*. Samo par ostankov je še ostalo v izrazih kakor so *do cela*, *do dobra*, *iz lepa*, *iz grda*, ki bi se sicer pri nas morale glasiti *do celega*, *iz lepega*. Danes pa že ne čutimo več, da so adjektivične tvorbe, ampak jih smatramo kot nekake adverbijalne izraze. Zato se vedno bolj uveljavlja tendenca, ki piše te oblike v eni besedi: *dodobra*, *zlepa*, *kmalu*.

Enako porušen in šabloniziran je tudi naš glagol. Nekdam smo tudi mi imeli — kolika slava! — kakor stara grščina glagole na — ω ($\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$) in na — μ ($\tau\acute{\iota}\theta\eta - \mu$). V drugo skupino so spadali glagoli *sem*, *dam*, *vem*, *jem*, v prvo vsi ostali. Toda te slave je bilo zgodaj konec; že pri Trubarju se nahajajo samo še ostanki prve skupine: *hočo*, *verujo* in *mogo* (namestu današnjega *hočem*, *verujem* in *morem*); vsi ostali so se že vrgli po vzoru druge skupine. Nekdam se je spregalo v prvi skupini: *beron*, *bereši*, *beret*; *berem*, *berete*, *beront*. Končni *-i* v drugi

osebi ednine in *-t* v 3. osebi ednine in množine sta zgodaj odpadla in tako sta si postali prva oseba ednine in tretja množine enaki. Zato si je prva oseba ednine izposodila končnico pri glagolih druge skupine (ki so jo že od nekdanj imeli: *da-m*) in po analogiji ostalih oseb ednine naredila tudi v prvi *ber-e-m*. Sedaj pa je prva oseba ednine bila enaka prvi množine, zato je pristopil v prvi osebi množine še *-o*, da bi ne nastala kaka zmešnjava; odkod se je ta *-o* vzela, tega učenjaki menda še danes ne vedo povedati. Tako imamo v današnji vrsti: *berem, bereš, bere; beremo, berete, bero (berejo)* pisano mešanico dveh različnih glagolskih skupin. Enak efekt je po obratni poti doseglo narečje Slovenskih goric, ki kaže v povdarjenem pomenu pomožnega glagola sledečo vrsto oblik: *sin* (iz *sim*, po analogiji druge osebe), *siš, jede; smo, ste, sojo*. Vse to nam kaže, da jezik ne ustvarja novih oblik (k večjemu izposodi si pri tujcih katero!), ampak da samo stare varijira in kombinira. Po tej poti seveda zgublja vedno bolj nekdanjo pestrost oblik in postaja vedno bolj preprost, enostaven, mehaničen.

Enake prikazni opazujemo tudi pri ostalih glagolskih oblikah. Tako je že v stari slovenščini začel na mesto infinitiva stopati supin, ki ga v današnji vedno bolj izpodriva. V narečjih se ločita infinitiv in supin navadno le še po različni intonaciji: pravi se *grem spát*, ali *ne morem spát*. Čim bolj gremo med južnimi Slovani od nas proti vzhodu, tem bolj se infinitiv zgublja; današnja bolgarščina ga sploh nima več. Naša narečja pa kažejo v nekaterih slu-

čajih tendenco, da bi ga ohranila; ker jim velja kot značilna končnica infinitiva - *t*, privesijo to končnico v preveliki gorečnosti še naknadno oblikam, ki se jim ne zdijo pravi infinitivi ter pravijo n. pr. *rastit*.

Razliko dejavnosti — perfektivnosti in imperfektivnosti — so naša narečja ohranila mnogo bolj živo, ko naš književni jezik, kakor se n. pr. piše po listih in uradih. Vendar pa se tudi tukaj opaža, kako ginejo prvotne oblike perfektivnih glagolov in jezik vedno bolj operira s sestavljenimi, precej kompliciranimi tvorbami. Svoj čas sta nam zadoščali dve obliki: perfektivna *platiti* in imperfektivna *plačati*. Ko se je k tem še začela rabiti oblika *plačevati*, je *plačati* postalo perfektivno, oblika *platiti* pa se je najprej izolirala, ker je jezik zgubil smisel za njeno sorodnost s to skupino in nato sploh izginila. Iz enakih vzrokov sta se v vrsti *prositi* — *prašati* — *vprašati* — *vpraševati* nazadnje praktično uveljavili samo najmlajši dve obliki; *prašati* se je sploh zgubilo (ž njim seveda tudi *prašanje*, ki ga je zamenilo nenormalno tvorjeno *vprašanje*), *prositi* pa se je izoliralo s svojim pomenom.

Razen sedanjika nimamo danes ne enega preprostega časa več; pri preteklem in bodočem času si moramo že davno „pomagati“ z deležnikom preteklega časa in oblikami „pomožnega“ glagola *sem* dal, *bom* dal. V vsej stari cerkveni literaturi je ohranjena samo ena besedica, ki nam priča, da smo tudi „mi“ imeli nekdanj — sigmatičen futurum, kakor ga ima n. pr. stara grščina. Kje so časi, kje so dnovi! Dalje časa sta se ohranila imperfekt in aorist, ki ju

beremo še v brižinskih spomenikih. Tam stoji: *Oni bo lačna natrovechu, žejna napojachu, bosa obujachu, naga odeachu*; v naš današnji jezik lahko te imperfekte približno natančno prevedemo samo z deležnikom preteklega časa imperfektivnih glagolov in s pomočjo pomožnega glagola: oni so namreč lačnega *sitili*, žejnega *napajali*, bosega *obuvali*, nagega *odevali*. Imperfekta že davno ne poznamo več, ostanek aorista pa je ohranjen v našem pogojniku *bi*.

*

Besedni zaklad našega jezika je sestavljen iz najrazličnejših sestavin. Glavna in najstarejša osnova v njem so besede, ki so stara dediščina nekdanjega enotnega slovanskega naroda, ki so torej vsem Slovanom skupne in se nahajajo tudi v sorodnih indoevropskih jezikih. To so v prvi vrsti imena za vsakdanje reči, ki se nahajajo povsodi, tudi v najprimitivnejših razmerah: *nebo, zemlja, voda, solnce, luč* i. t. d., števnik in imena za najbližje stopnje sorodstva. Toda že pri teh imenih se kažejo pri nas značilne spremembe. Najbolj čisto so prvotno obliko ohranili: *mati, sin* in *sestra*. Za *očeta* pa že nimamo več nekdanjega skupnega imena, ki bi bilo sorodno z latinskim *pater*, grškim *πατήρ* ali nemškimi *Vater*; *očeta* smo si izposodili — že v praslovanski dobi — iz ugrofinskih jezikov, kar je precej čudno. Primerjaj madžarsko *atya* in ime *Atila*, ki tudi pomeni „očka“. Naš *brat* je pri nas zgubil svoj končni *-r* (prim. lat. *frater* ali nemško *Bruder*); ohranil se je še v *bratrancu* in ponekodi v koroških narečjih, ki imajo —

kakor češčina, *brater*. Naš *ded* je prastara beseda, *babica* pa posneta iz otročje govornice, mlajša oblika za prvotnejše *baba*.

Primerjajoče jezikoslovje, ki nas uči spremembe prvotnih glasov pri posameznih narodih naše jezikovne skupine, nam dokazuje, da slovanščina ni imela glasu, ki ga pišemo s črko *f*. Besede, ki imajo pri nas ta glas, so ali izposojene (*fužina, fara, falat*) ali pa posnemajo naravne glasove, kakor n. pr. *frfotati*. Šele v novejšem času se je ta glas razvil po nekaterih naših narečjih: *ofca, praf, droftina* in enake tvorbe.

Umevno je, da so se že zgodaj začele v jezik vrvitati tujke; danes nimamo nobenega čistega jezika, saj pa tudi indoevropsčina nikdar ni bila popolnoma čist in enoten jezik. Izposojenke so ravno tako tujke, samo da so starejše, ki jih je jezik že po svojih pravilih prikrojil. Spoznamo jih razmeroma lahko, dasi je večkrat težko povedati, kedaj so se vrinile v jezik. Težje je z besedami, ki se zdijo tujke po vsebini, ne pa tudi po obliki; tukaj je težko odločiti, ali je beseda prevod tuje, ali pa lasten produkt z enako notranjo vsebino. Taka beseda je n. pr. *živo srebro*, ki pravi popolnoma to, kar nemška *Quecksilber* (prim. *er-quick-en* = poživiti!) Ali smo to besedo prevedli v času, ko je bil Nemcem in nam prvotni pomen besede *Quecksilber*, ki ga danes poznajo samo filologi, še vsem enako jasen? Ali pa ni mogoče bolj naravno, da je beseda pri Nemcih in pri nas nastala samostojno po isti poti? Oboji so poznali pravo srebro; to novo kovino, ki jih je po barvi

spominjala srebra, pa so vsled njene gibčnosti imenovali, da jo razlikujejo, baš *živo* srebro. Pri nas je besedo prvi zapisal Megiser. — Na drugi strani pa je naše *kurje oko* res izposojeno od Nemcev, ki so ta stísek (kakor se imenuje po narečjih) imenovali iz prva *hürnen(es) Auge*, torej po naše; *rožéno oko*. Ko je njih jezik zgubil čut za prvotni pomen besede *hürnen*, se je ta beseda po ljudski etimologiji izprevrгла v bolj znano *Hühner*; tako je nastalo *Hühner-auge*, ki smo ga mi kratkomalo prevedli. Očividno je vsled tega, da je ta naša izposojenka razmeroma zelo mlada. Toda o izposojenkah hočemo govoriti pozneje.

S prvotnim zakladom korenov in končnic je moral jezik tvoriti besede za diferencirane ali sploh nove pojme. To je bila ena možnost, ki je operirala z besednim materijalom. Jezik pa je krenil tudi — in zdi se, da v mnogo številnejših slučajih — po nasprotni poti: pustil je besedi obliko, ki je bila že ustaljena in narodna, zato pa je pomen razširil, zožil ali sploh spremenil. Mnogo besed je privzel tudi iz jecljajoče govorice otrok; kakor se uče otroci govoriti od odrastlih, tako prejemajo odrastli besede od otrok v svoj besedni zaklad. Take otročje besede spoznamo najprej po tem, da so samo ponavljanje istega zloga: *mama, tata, bonbon, lulu, kaka*.

Večkrat si je pomagal jezik z animalizacijo, to je, vzel je kratkomalo oznamenila za živali in jih prenesel na druge reči. Tako so nastali pri nas novi pomeni besed *vrana, vranica* (namestu *slezena*), *kobila, maček, koza, kozica, kozlec* (ki ga napačno pi-

šemo z dijalektično obliko *kozolec!*), vse imena za razna orodja. Zemljo imenujemo *krtovo deželo* in če pravimo o kom, da se je *izlizal*, mislimo s tem reči, da se je potegnil iz kake zadrege in že davno ne menimo več, da je ozdravel, ker se je izlizal, kakor ozdravi pes svoje rane s tem, da si jih *izliže*. Enako prikazen imamo, če menimo, da se je kdo *izmazal*; potegnil se je iz zagate, ozdravel je, kakor oni, ki se je zoper svojo bolezen mazal. — Jezik pa krene včasih tudi obratno pot in daje živalim imena oseb. Naša *mačka* je — kakor tudi pri ostalih južnih Slovanih — prav za prav *Micka* in ima po njej (*Mariji*) svoje ime.

S prehodom od konkretnega slučaja v abstraktno smer se pojem širi in s tem postaja jezikova izrazitost vedno manjša in brezbarvnejša. Če pravimo, da se je kdo *potegnil* iz zadrege ali iz zagate, imamo v tej frazi kombinacijo konkretnega (potegniti se) in abstraktnega izražanja (zagata, zadrega — obe ti besedi sta imeli prvotno konkretnejši pomen). Potegne se pes skozi vrata, predno ga pripró ali priškrnejo, potegne se žival iz zanjke ali zadrege, toda mi že ločimo — nasilno — *zadrgo* in *zadrego*. *Prekosil* je nekdej samo *koscec* kosca na travniku, danes sicer vsi ne kosimo, toda vsak čas prekosi kdo koga, včasih celo sebe samega. Nekdej smo *belili* žgance samo z mlekom, ki jim je dalo belo barvo; danes belimo tudi z oljem in ocvirki, dasi niso beli. Nekdej smo imeli žlahto po *peči* in po *klobuku*, danes imamo res da še možko in žensko koleno, toda že tudi stran ali celo linijo!

Včasih naredo izposojenke po nepotrebnem precej zmešnjave, n. pr. naša *moka* in *muka*. *Muka* bi se morala pri nas glasiti *moka*, ker je nastala enako kakor *roka*, kateri tudi ne pravimo *ruka*. *Moko* pa bi morala zameniti naša *melja*, v kateri pa marsikdo še danes postrani gleda dozdevno nemško tujko, dasi je poštena slovenska beseda, kakor n. pr. *preja* ali *stelja*. Enaka je z dubleto *brati* in *šteti*, ki je v svojih izpeljankah šla precej narazen in razvila nove pomenne, posebno odkar se ji je pridružila še nenaravna oblika *čitati* (ki je moderen podvrženec za naše *šteti*). Prvotni pomen pri *brati* in *šteti* je popolnoma enak. *Pošten* človek je oni, ki se *šteje*, ki v družbi nekaj *šteje*; toda ta prvotni pomen je ohranjen samo še v frazah, kakor n. pr. „*pošteno* se ga je našel“, „*pošteno* so ga nabili“, dasi ni — po današnjem pomenu teh besed — niti v pitju, niti v bitju nič *poštenega*. Ko smo tako zgubili prvotni pomen besede *poštenje*, smo morali zanj vzeti mnogo bolj komplicirano, toda iz istega debla vzrastlo *spoštovanje*.

Zožil se je nekdanji pomen besede *preprost*, ki pomenja starejšim pisateljem — kakor latinsko *simplex* ali nemško *einfältig* — 1. *v eno gubo* in 2. *nor*, kakor je zabeležila druga izdaja Megiserjevega besednjaka (1744). Naš današnji brezbarvni *zdravnik* se je nekdanj imenoval *balij* (besedo imajo brižinski spomeniki) in *vrač*, ki se govori še v naših narečjih, posebno na vzhodu. Obe besedi sta pomenili človeka, ki zdravi z *besedo*, *zagovarjanjem*. Trubarju pomeni *punica* taščo; kako zelo sta se od nje oddaljili naša *punčka* in *punčica*, ki smo jo imeno-

vali s to besedo zato, ker smo — kakor razni drugi narodi — videli v človeškem očesu ne podobe sebe samega, ampak živega človeka, pravo *punčko*. Kaj ne, kako poetično!

Poleg prave in namišljene poezije pa je v življenju vsakega jezika tudi precej proze. Spremembe besed in pomenov se ne vrše povsod v isti smeri in se ne uveljavijo takoj v celem jeziku. Kar si Čeh ali Poljak *zapomni*, to Slovenec *pozabi*. Čim večja je oddaljenost, tem večje so lahko razlike, ki so včasih naravnost fatalne. Hrvaške gospodične na plesu ne smeš vprašati, ali ni mogoče *trudna* in če se sestaneš kje s kakim Rusom, ne pripoveduj mu o našem narodnem *ponosu*, ki je njemu *grdoba*. Kar velja med slovanskimi jeziki v velikem, velja za naša narečja v malem: med ogrskimi Slovenci pride oče, ki bere svojim otrokom na glas kako lepo mohorjansko povest, v najhujše zadrege, če pride do besed *mrdati se* ali do *pičice*.

Število tujk, ki smo jih prinesli iz prvotne domovine s seboj (n. pr. *hleb*, *vitez*, *hlev*), se je v novi domovini pomnožilo z novimi, nemškimi in romanskimi, posebno odkar so naši predniki sprejeli krščanstvo in tako prišli v ožje stike s srednjeveško kulturo in nje nositelji. Pred tem časom pa so marsikaj prevzeli od prvotnih prebivalcev teh krajev, ki jim danes že ni nobenega sledu več; tako n. pr. besedo *buša* za kravo ali govedo sploh. Vpliv cerkve se je najprej kazal v tem, da so začeli sprejemati (pri krstu) imena svetnikov, ki so stara imena vedno bolj izpodrivala, posebno odkar so se začele pisati

cerkvene matrike (res da splošno šele po tridentinskem zboru). Cerkvena imena so se tako razširila, da nam ponekodi veljajo že za prave apelative; na Kranjskem pomeni *Janez* že sploh *fanta*, *Micka* pa *dekle*. V drugi polovici preteklega stoletja nam je moda prinesla kopico slovanskih imen, med katerimi pa je dobra večina modernih tvorb, med njimi še precej nesmiselnih potvor. *Boris* ni slovansko ime, ampak turško, *Igor* ne rusko, ampak varjaško, *Aleksej* je Grk v ruskem kroju, ki sme zato v salon, dočim mora naš ubogi *Aleš* čepeti še vedno pod stopnjicami v veži, dasi imata oba ime istega svetnika! Z *Lavoslavom* je pri Hrvatih nekdo prevedel Nemca *Leopolda*, ker je v prvem delu te besede videl latinsko besedo *leo-lev* (hrv. *lav*); pravilno bi se moralo prevesti *Ljudoslav*. „Co Francuz wymyśli, to Polak polubi“ — to resignirano rodoljubno tožbo lahko s primernimi spremembami prenesemo iz Mickiewiczevega „Pana Tadeusza“ tudi na naše razmere.

Cerkev je s svojo ureditvijo časa dala našemu jeziku nove besede, n. pr. za praznike in za dneve v tednu, ki smo jih, kakor se kaže, izprva samo šteli. *Torek* je prvotno *drugi* dan tedna, kar nam danes ni več tako jasno, ko imena za *četrtek* in *petek*. Iz krščanstva smo prevzeli *soboto* (*sabat*), *nedeljo*, dan, ko se *ne dela* in *ponedeljek*, dan, ki pride *po nedelji*. Svoj čas smo teden začenjali s ponedeljkom, tako da je bil četrtek sredina tedna. Današnje ime *sreda* se s tem dejstvom ne strinja več, kar je dokaz, da to ime ni prvotno, ampak prevedeno iz nemškega

Mitt-woch. Teden sam pomeni ono dobo, ki mora preteči, da se zopet pojavi isti, *ta dan*. Na dobo, ko so Slovenci še živeli kot seljaki in nižji sloj s svojo prvotno vero med socialno višje stoječimi kristjani, nas spominja beseda *pogan*, ki pomeni prvotno v latinščini samo seljaka (v nasprotju z meščanom) in manj izobraženega človeka. Narobe pa je *krščnica* dobila pomen *dekle* najprej tam, kjer so kristjanske (*krščene*) Slovenke služile poganski gospodi za dekle ali sužnje.

V tej dobi so prišle k nam besede *križ*, *Rim*, *menih*, *maša*, deloma naravnost iz latinščine (točneje: iz lokalnih dijalektov, ki so se v srednjem veku razvili na njenem ozemlju), deloma s posredovanjem nemščine. Že prej pa smo po latinskem *mur-us* ustvarili naš *mir*, *mirje* (zidovje), *mirnast*, ki ni znan samo pri nas, ampak tudi drugod po Balkanu. Mnogo romanskih besed je prišlo v naš jezik po posredovanju italijanske duhovščine, ki je preplavljala naše kraje, dokler smo bili pod oglejskim patrijarhatom (do l. 1750). V tej dobi je iz italijanske dijalektske oblike postalo tudi naše osebno ime *Podreka*, ki pomeni *patrijarha*.

Mnogo večji pa je vpliv germanščine, posebe nemščine, kar je iz zgodovine popolnoma lahko umljivo. V splošnem so germanske izposojenke nele številnejše, ampak deloma tudi starejše kot romanske; mnogim se njih tujstvo niti ne pozna več. Že v skupnoslovanski dobi smo iz besede *diutisk*, ki je v germanščini pomenjala *domaćina*, *svojca*, vzeli obliko, iz katere je nastal naš *tujec*, ki je istega izvora,

kakor nemška beseda *deutsch*. Enako rabijo vzhodni Štajerci besedo *ljudski* v pomenu *tuj*: *ljudski* človek jim je človek iz tuje vasi; šalijo se, da plačujejo davke in doklade ne samo za svoje, ampak tudi za „*ljudske šole*“. Ker izposojene nemške besede pri nas niso podvržene spremembam, ki bi jih zadele doma, lahko določimo približno dobo, kedaj smo si izposodili kako Nemko. Besede *škap*, *škoda*, *deska* smo si izposodili v stari dobi, ko glasovna skupina *sk* v nemščini še ni prešla v *š*, ki ga ima danes v *Schaff*, *Schade*, *Tisch*. *Šipo* pa smo si izposodili v poznejši, srednjeveški dobi, ko se v takih besedah dolgi debelski vokali še niso spremenili v diftonge, kar se je zgodilo šele pozneje. Naša *šipa* je starejša ko današnja nemška oblika *Scheibe*, ki nam je dala mlajšo *šajbo*. Enako je *barva* starejša izposojenka ko *farba*. *Šolo* smo prevzeli pozneje ko *škap* ali *škodo*: na našem vzhodu in med Srbohrvati pa je *škola* posneta iz romanščine. Od Kočevcev smo si izposodili *žago*, *žugati*, *žiher*.

Izposodili pa smo si ne le cele besede, ampak tudi samo končnice, ki jih pritikamo našim deblom: *-ar*, *-ija* (*kožar*, *kožarija* i. t. d.) in sufiks, s katerim tvorimo deminutive, kakor n. pr. *možiceljna*. Belokranjski *nagerlin* je v prvotni izposojenki ohranil ta sufiks še čist: *nagel-lin*. Večkrat so nastale tudi hermafroditske tvorbe, sestavljene iz nemške in slovenske besede; namestu *pre-več*, *premalo* se splošno čuje *cveč* in *emal(o)*, kar je iz *zu + več* in iz *zu + mal(o)*. Enaka oblika je vzhodnji *kcoj*, *hcoj* iz *k + zu*. V sintaksi smo prejeli marsikaj iz nemščine; najbolj

vidno je *onikanje*. Tudi naš *brihten* je iz nemščine. Iz nemškega glagola *abrichten* smo najprej naredili *obrihtati*; ker se nam je zdel ta glagol sestavljen s prepozicijo, je dobil perfektiven pomen. In ker smo videli pri njem prepozicijo *o-* (ne *ob-*), smo ustvarili k njemu imperfektivno obliko *brihtati*; iz njenega participa *brihtan* se je izcimil nazadnje naš adjektiv *brihten*.

Seveda so tudi Nemci marsikaj dobili od nas; iz našega *hrama* so ustvarili svoj *Kram* in svojega *Kramerja*, pozneje *Krämerja*. Po našem *hrenu* je napravljen njihov *Krenn*, da imenujemo samo par najnavadnejših besed. Pri takem vzajemnem izposojanju pa se rado zgodi, da priroma izposojena beseda k svojemu prejšnjemu gospodu nazaj, ki jo v tej spremenjeni obliki zopet sprejme. Iz naše *hiše* so Nemci naredili svojo *Keische*, *Keusche*, kar smo si mi v besedi *kajža* zopet izposodili nazaj. Iz našega *kletka* je madžarščina, ki ne pozna dveh soglasnikov v začetku besede, naredila *kalitka*, kar so si ogrski Slovenci in njih štajerski sosedje v obliki *krletka* zopet vrnil. — Zgodi pa se tudi, da se izposojenka pri novem gospodarju ohrani, pri starem pa zgubi. Tako je v starih nemških listinah ohranjenih mnogo naših besed, ki jih današnji jezik več ne pozna in ki niso v nobenem spomeniku našega jezika zapisane. Madžari so nam verno in lepo shranili naš nekdanji *zalog*, dočim si mi pomagamo s *kreditom*, Hrvatje in Srbi pa z *veresijo*. Pri nas imamo enak slučaj: zagnojen mehur na dlesnih se na Kranjskem imenuje *šola*, v vzhodnji Štajerski pa *sküla*, kar kaže

na staro nemško besedo, ki je pri nas na vzhodu ohranjena v stari, na zapadu pa v novi obliki. V tem pomenu je Nemcem beseda *Schule* znana samo še v Šleziji (v narečju); naša *škůla* pa je ohranila obliko, kakor jo kaže v švedščini *skoll*, ki ima isti pomen.

Smešno in — kar je mnogo bolj važno! — po večini nepotrebno je napenjanje naših piscev, ki se trudijo v posnemanju nemških sestavljenk, pa pri tem ne pomislijo, da ravna naš jezik v takih slučajih popolnoma drugače. Nемец pravi *Leim-rute*; v tej sestavljenki je beseda *Rute* glavna, osnovna beseda, *Leim* pa določilna, ki špecializira pomen glavne besede. Nam pa v takih slučajih ni treba venomer z nekako potratno akuratnostjo ponavljati osnovne besede; mi vzamemo namestu določilne besede adjektiv in pravimo namestu *Lügenprophet* *lažni prerok* (in ne *lažiprerok!*) V večini slučajev pa substantiviziramo ta adjektiv, ki zastopa določilno besedo, osnovno besedo pa brez vsake škode izpustimo; tako pravimo samo *limanice*, namestu *limane šibe*. Večkrat pa se lahko izpusti celo določilna beseda in ohrani samo osnovna. Ko so se zadnjič pojavili italijanski letalci nad Dunajem, so nam naši listi razlagali, kaj pravijo o tem „*letalskotehniški krogi*“, kar so kratkomalo prevedli iz nemških „*flugtechnische Kreise*“. Popolnoma pa bi zadoščali samo „*tehniški krogi*“; kdor vé, kaj je tehnika, ne bo mislil na arhitekto ali kemiko. Isti opomin velja seveda tudi za nemščino, kjer kultivirajo zlorabo nemških sestavljenk razni žurnalistični „*Zeilenschinderji*“. Ali pa jih mo-

ramo mi glupo posnemati? Sploh je treba pomniti, da se medseboj ne sporazumevamo s samimi besedami — kakor tudi Nemci ne! — in da zato ni treba v posamezno besedo stlačiti vsega, kar bi človek rad povedal. Misli se razodevajo v stavkih in govorovih odstavkih, ki dajejo s pomočjo situacije in onih stvari, ki se — ker so splošno znane — v pogovoru sploh niti ne omenijo, umljivo vsoto tega, kar hoče kdo komu povedati.

*

Pri medsebojnem razumevanju posreduje med različnimi narečji knjižni jezik, ki je navadno od narečja bolj ali manj različen. Z besedo „narečje“ imenujemo jezik, kakor se sploh govori v različnih slojih kakega naroda. Ta jezik, lahko bi tudi rekli „govorica“, je v različnih slojih, krajih in časih različen ne le po svojem besednem zakladu, ampak tudi po svojih oblikah. Nekaka idealna abstrakcija govornice pa je knjižni jezik, jezik v oni obliki, v kateri ga rabi kak narod v svojih knjigah. Odtod izhaja navadno razlikovanje med narečjem in knjižnim jezikom: knjižni jezik ima svoje literarno tradicijo, narečje je nima. Ta razlika je vidna že ob postanku knjižnega jezika, še v večji meri pa pozneje: govornica se razvija in živi naprej svoje življenje, knjižni jezik pa mora že vsled svojega namena ohraniti nekako stabilnost in nespremenljivost. Tako se pri vsakem jeziku prej ali slej pokažejo razločki med njim in govornico; povzročajo jih deloma tudi dejstva, da je pisava, pisana beseda, s svojo za oči namenjena

optično sliko bolj stalna in konservativna ko uho, ki se prej privadi novim glasovnim oblikam. Vsled tega nam kažejo knjižni jeziki v svoji pisavi navadno starejšo obliko govornice, ali: pisava knjižnega jezika se ne strinja več z njegovo izgovarjavo. Spomnimo se samo n. pr. francoščine ali angleščine! Tudi nemščina nam lahko služi za primer: naša tujka *feržmagati* nam dokazuje, da se je v nemškem *verschmähen* — *h* — nekda res tudi govoril, dasi se danes sicer še piše, toda ne govori več. Pri nas je najlepši in najjasnejši primer današnja izgovarjava končnega *-l* v oblikah, kakor *bil*, *dal*; o tem smo že govorili. Sploh je težavno uravnati razmerje med govornico in pisavo knjižnega jezika. Jeziki, ki imajo etimološko pisavo (kakor n. pr. naš) niso v tem oziru nič na boljšem in ne na slabšem ko oni, ki imajo fonetično pisavo, kakor n. pr. srbohrvaščina. Pri prvih je s tem zavarovana kontinuiteta zunanje oblike knjižnega jezika, ki se s tem res da vedno bolj oddaljuje od govornice; pri drugih pa nastopi, če hočejo svoj fonetični princip res dosledno obdržati v veljavi, mnogo prej in pogosteje potreba korenitih pravopisnih reform.

Drugačen pomen dobi beseda „narečje“, če kontrastiramo na eni strani naš „jezik“, kakor ga govori celota našega naroda, na drugi strani pa naš „knjižni jezik“. Tedaj imenujemo z besedo „narečje“ lokalne razlike našega jezika, kakor se govori po raznih pokrajinah: dolenjščino, gorenjščino, prekmurščino itd.

Vendar pa je tako oznamovanje precej netočno. Točen postane obseg te besede šele v znan-

stveni abstrakciji, ki deli naš jezik v razna narečja po določenih kriterijih. Tako je Miklošič delil naša narečja po tem, kak glas so razvila iz nekdanjega *jata*. Danes jih delimo po kriteriju, ki ga je uvedel Oblak: po tem, kak glas imamo na mestu nekdanjih polglasnikov (n. pr. na zapadu *dan*, na vzhodu pa *den*). Taka narečja se lahko potem še razdele na podnarečja, razrečja, lokalne govore i. t. d. Saj se lahko reče, da govori de facto nele vsaka vas svoje posebno narečje, ampak vsaka hiša in celo vsak individuum. Pri vsem tem se ne sme pozabiti, da je delitev na narečja v resnici samo abstrakcija znanosti, ki nima druge praktične veljave, ko da je pomoček znanosti, s katerim skuša spoznati in razložiti razne pojave v jeziku.

Naš knjižni jezik je ustvaril *Trubar*, ko je l. 1550 izdal svoji prvi dve knjižici, *abecednik* (začetnico), ki jo je poklonil „vsem mladim inu preprostim Slovencom“, da bi se iz nje naučili brati, in *mali katekizem*. On in njegovi vrstniki so ustvarili tako na podlagi dolenjščine, svojega domačega narečja, slovenski knjižni jezik; na oni podlagi, na kateri je ustvarjen, je slonel vsa stoletja in sloni še danes. Prizadevanje Pohlina, ki je na koncu 18. stoletja knjižnemu jeziku hotel dati za podlago ljubljansčino, pestro mešanico raznih kranjskih narečij, se je ravno tako izjalovilo kakor ves trud onih, ki so od leta 1848 naprej natezali naš jezik na staroslovensko, rusko in obče-slovansko kopito ali pa ga skušali približati hrvaščini. Kontinuiteto je najprej vzdrževala *Hrenova* izdaja nedeljskih *listov in evangelijev* (1612), ki je prepisana

iz Dalmatinove biblije in prava matica vsem poznejšim izdajam vse do najnovejših izdaj lavantinske in ljubljanske škofije iz l. 1912. Na koncu 17. stoletja se v Novem mestu, torej zopet v območju dolenjščine, pojavi ob *Kastelcu* (1623 — 1688) in očetu *Hipolitu* (1684 — 1722) nov napredek v literaturi, ki je dotlej stagnirala. Ta doba pa je tudi na zunaj oslonjena ob protestantsko literaturo: Kastelec je n. pr. v svojih „bratovskih bukvicah sv. roženkranca“ (1682) ponatisnil verzificiran Dalmatinov „pasijon iz vseh štirih evangelistov“, oče Hipolit je priredil novo izdajo Bohoričeve slovnice (1715). Na koncu 18. stoletja zbira baron *Cojz* sistematično knjige naših protestantov in jih daje na razpolago ljudem svojega kroga. Na njih temelju je napisal *Kopitar* prvo znanstveno slovnico našega jezika (1809).

Skoro do srede preteklega stoletja smo tudi pisali s črkami, ki so jih rabili naši protestantje. Po Bohoriču, ki je Trubarjevo grafično prakso spravil v enoten sistem, smo imenovali to staro pisavo *bohoričico*. Posneta je bila v glavnem po latinski in nemški pisavi; za glasove, ki jih ta dva jezika nimata, pa je jemala kombinacije njunih črk: za naš današnji *z* je pisala *s*, za *ž* pa *sh*; za *c* je pisala *z*, za *č* pa *zh*. Na koncu 18. stoletja so v pisavi napravile Pohlinove reforme — v resnici samovoljne spremembe — nekaj zmešnjave; potrebo umnih reforem pa je čutil že Gutsman. *Kopitar* si je želel novega *Cirila*, ki bi našo grafiko enotno uredil po principu: vsakemu glasu poseben, enoten znak (ne pa kombinacij). Po tem principu sta *Metelko* in *Danjko* (ki ima že *c*, *s*

in z v današnji veljavi) uredila svoje črke, ki pa se iz raznih razlogov niso sprejele. Pač pa se je od l. 1845 naprej uvedla pri nas po hrvaščini prikrojena *gajica*. Pri Hrvatih jo je uvedel *Gaj*, ki jo je posnel po Čehih. Med Čehi pa je pravi oče tega pravopisa *Hus*, ki je kombinacije raznih črk odpravil s tem, da je temeljni obliki glasu dodal diferencijalne znake, pike in črte nad črko. Odtod izhajajo kljuke ˇ nad našimi *č, š, ž*. Ko bere pri nas na drugo adventno nedeljo duhovnik na prižnici iz lista apostola Pavla Rimljanom 15, 4: „Karkoli je pisano, je pisano v naše poučenje“, bere Trubarjev prevod krivo prevedenih Lutrovih besed, natisnjen s črkami, ki jih je ustvaril Hus.

Obenem z Dalmatinovim prevodom vsega svetega pisma je l. 1584 izšla tudi prva slovnica našega jezika. Spisal jo je v latinskem jeziku Adam *Bohorič*, vpokojen ravnatelj ljubljanskih stanovskih šol. Na drugi strani naslovnega lista ima grbe Koroške, Kranjske in Štajerske; posvečena je takratni „jeunesse dorée“, sinovom koroških, kranjskih in štajerskih plemenitašev. V 22 strani dolgim „predgovorčku“ pripoveduje Bohorič slavno zgodovino Slovanov in opisuje razsežnost slovanskega (slovenskega) jezika. Plemiče roti pri živem Bogu — sklicujoč se pri tem na določbe zlate bule Karla IV. — naj se potrudijo za večjo slavo svojega jezika. Formalno se Bohorič sicer naslanja na latinsko slovnico svojega učitelja Melanhtona, vendar pa se ogiblje vsake suženjske odvisnosti. Sam pravi, da je na mestu člena uvedel v slovnico kazalni zaimsek samo zato, ker se

ž njegovo pomočjo lažje spozna padež, število in spol substantiva. V resnici pa slovenščina — tako pravi sam — člena nima in če ga kje govori, ga je samo po nepotrebnem posnela iz nemščine. V sklanji in spregi navaja vseskozi tudi dual; pri glagolih se mu je že začelo nekaj svitati o razločku njihove dejavnosti. Vsi ti lepi začetki pa so bili skoro dvesto let pozabljeni, kakor da jih ni bilo: člen je bilo treba še na koncu 18. stoletja preganjati, dual je opustil že Megiser, Bohoričev vrstnik. Zopet ga je uvedel oče *Hipolit* v „prenovljenem in popravljenem“ ponatisku Bohoričeve slovnice (1715), ki tolmači besede tudi z nemškimi, česar pri Bohoriču še ni. Razliko med perfektivnimi in imperfektivnimi glagoli je Pohlin, kakor kažejo primeri v njegovem besednjaku, sicer slutil, znanstveno pa jo je formuliral šele *Kopitar*.

Kmalu po prvi slovnici je izšel tudi prvi besednjak našega jezika, ki ga je izdal Megiser (1592); urejen je tako, da se nemške besede najprej tolmačijo z latinskimi, potem s slovenskimi in nazadnje z italijanskimi. Besedni zaklad je po večini posnet iz dolenjščine, vendar pa se ozira — najbolj na podlagi ekscerptov iz diferencijalnega Dalmatinovega „Registra“ — tudi na sosedna narečja. Ta besednjak je l. 1744 doživel drugo izdajo — oskrbeli so jo celovski jezuiti — ki je sicer precej razširjena, vendar v primeri s prvo ni noben napredek. V glavnem je prva izdaja ponatisnjena, celo s tiskovnimi napakami vred, kakor n. pr. *oroslau* namestu *oroslan*. Kar je novega, je posneto iz gorenjščine in koroščine, tako da je ta besednjak prava pisana mešanica. Prva izdaja ima

moliti, druga *modlit*, *modlitva*; prva ima samo *luna*, druga že: „*luna, mesenc*, po kranjsko *mesec*“. Poleg tega ima značilne besede in oblike: *nedel* (= praznik), *dökelca*, *pajenk*, *vigred*, „štekarski“ *štu*, *štusam* (nam. *tu, tu-sèm*), ki jih prva izdaja ne pozna. S svojimi oblikami, ki kažejo številne primere sekundarne palatalizacije in dosledno pisavo „kobiva“, se ta besednjak skuša izolirati od tedanje „kranjščine“, tipa knjižnega jezika, kakor je bil v protestantski literaturi ustvarjen. Vendar pa se mu to ni popolnoma posrečilo. Menda je bil takole do zadnje četrti dotiskan, ko ga je dobil nekdo v roke, ki je ta separatizem začel dosledno pobijati in besednjak čistiti. Ta novi urednik je očitvidno poznal književno tradicijo in imel širši pogled po slovenskih narečjih; bil je tudi precejšen purist. Besedo Zeenstürer tolmači: „s čim se zobje pucajo, boljše je reči *trebijo*“, pri besedi Zeit pravi: *čas, ura*, napačno *cajt*“, Wahrsager mu je „*fouš, golufen prerok*, ali *prerok*, ki je *slamo jedu*, kakor pravi kranjski pregovor.“ Prva izdaja Megiserja pozna samo *tjedàn*; drugi urednik druge izdaje je to besedo zavrzel in postavil „*teden*, po štajersko *kedén*“, dočim se je prvi urednik držal samo koroške govorice in je primere iz drugih narečij kratkomalo prepisal iz prve izdaje. Prvi urednik piše predlog *raz-* dosledno *ars-* (*arstergat*), drugi vedno *res-*; prvi piše dosledno *cevo* nam. *celo*, drugi polemizira v uvodu, ki je sploh kritika prvega urednika, odkrito proti taki pisavi. Tako se je v zadnji četrti tega besednjaka in kar je mnogo bolj važno, v njegovem principijalnem uvodu, zopet uveljavila literarna tradicija.

V drugi polovici 18. stoletja se bje pri nas boj za literarni jezik med dvema strujama. Na eni strani stoji jezuit *Ožbalt Gutschmann* (1727—1790), ki zavedno nadaljuje književno tradicijo in pozna poleg drugih slovanskih jezikov iz svoje misijonarske prakse tudi naša narečja. Ob stran mu stopi genijalni *Žiga Popovič* (1705—1774), ki prvi aplicira naravoslovne metode na filologijo. Na drugi strani pa stoji avguštinec *Marka Pohlin* (1735—1801) s svojo „grammaire raisonnée“. Gutschmanna, ki je proti Pohlinovi „*kranjski gramatiki*“ (1768) postavil svojo *slovensko* (Windische Sprachlehre, 1777), je izzval Pohlinov nastop in njegova samovoljnost; uprl pa se mu je že l. 1770 z opazkami, ki jih je dodal „Kristjanskim resnicam“ Pohlinov nastop je res moral izzvati odpor, ne samo s svojo obliko — Pohlin se je obnašal v literaturi zelo samovoljno in ošabno — ampak tudi s stvarjo samo.

Pohlin je hotel jezik urediti vseskozi z „regelcami“, ki pa niso posnete iz opazovanja živega (in knjižnega) jezika, ampak aprijoristično konštruirane. Pri vseh njegovih reformah ga vodi njegova čudna „etimologija“ in filozofija; praktično temelji njegova slovnica na onem narečju, ki ga je res poznal, na ljubljansčini, ki pa je bila dotlej brez vsake knjižne tradicije. Kar je drugega jezikovnega blaga, je po večini posneto iz drugih, posebno čeških besednjakov n. pr. *kniž*, mnogo je tudi naravnost umetno ustvarjenih besed. Po sili je ustvarjal umetne razložke v besedah, ki jih v resnici nimajo. Tako piše za naš *hočem* samo *očem*; *hočem* pa rabi samo v pomenu

„*coitum appetere* (dicitur de mulis).“ Načela, po katerih se ravna pri svojih reformah, spoznamo najbolj iz dolge učene pesmi „*Orthographia pure Elementaris linguae Carniolicae*“, ki obsega 212 aleksandrincev in je bila namenjena za četrti zvezek Devovih „Pisanic“ (1782), ki pa ni izšel. Dasi ta poučna pesem mogoče ni naravnost Pohlino delo, vendar razlaga njegove nazore. Oglejmo si, kaj pravi o glasu in črki *a*:

- A perveč skupej vsem A vselej žely biti,
10 Za nemške A se ón nima šlišat' pustiti.
Namest njega Ódam nej Ó le tak ima
De A svoj lestne glas nobenmu nazavda.
A Neme pred elam le svoj glas 'mu more dati,
Kader na koncu bo en mož on otl stati.
15 S tem se bo on Štemal, s tem si bo on Igral,
S tem bode drugega še tudi več Keklal.
Spal pak, in samozlož us von se more vzeti,
In kar je žene col nasme tak glas imeti.
Zadosti tebi je, de ti od A tu veš,
20 Zapisat čerko to dergače de nasmeš.

Qui capere potest, capiat! — Pravo sliko njegovega „*jezikobrodja*“ pa kaže njegovo „*tu malu besediše treh jezikov*“ (1781). Poleg domačega blaga, ki zavzema menda komaj polovico besedišča, se nahaja mnogo besed, ki jih je pobral iz drugih jezikov ali pa sam kratkomalo skrpal. Marsikaj je posnel tudi iz žive govornice in, kar je pri njem nenavadno, iz jezika otrok. Za tujke nima sploh nobenega čuta; Gutschmann je v svoji slovnici v posebnem oddelku sestavil besede, s katerimi se lahko nadomeščajo

običajne nemške tujke, Pohlin se za take reči ne briga, njemu je vse 'enako dobro, samo da odgovarja njegovemu filološkemu sistemu. Poleg tega pa pri nekaterih besedah še očitno pristavi, da so stare, toda ne vedno srečno; *knjiga* je res stara beseda, njegov *ernem* in *klinam*, ki sta mu tudi „stari besedi“, pa sta samo okrnjeni [*ob*]ernem in [*pre*]klinam. Stari *Flins* in *Fermenzevl* [= saksonski *Irmisul*] sta pri njem dva slovanska bogova!

Krivico bi delali Pohlinu, če bi ga sodili edino le po njegovih filoloških reformah; celo sam Gutschmann, njegov nasprotnik, je sprejel marsikaj Pohlinovega blaga v svoj besednjak; še danes žive med nami besede, ki jih je on prinesel iz češčine ali sam ustvaril (*odpor*, *dimnikar*). Mnogo dobrega je storil Pohlin s svojo neumorno delavnostjo, ki je podžgala tudi druge na delo; v učencih se je pokazal napredek. Ne sme se pozabiti, da je *Vodnik* izšel iz Pohlinove šole! V njem se naš knjižni jezik zopet povrne k neizčrpnemu vrelec svojega življenja, k živi narodovi govoric. To pa je že zasluga barona *Cojza* (1747—1819) in njegove šole, ki je v glavnem dala našemu jeziku ono obliko, ki jo danes ima. *Japelj*, *Ravnikar* in *Kumerdej*, (ki nas veže z Gutschmannom in njegovim leksikografskim delom) v prozi, *Vodnik* v poeziji, *Kopitar* v znanosti: so početniki današnje oblike našega knjižnega jezika. Ob enem pa je s *Cojzom* umrl zadnji zastopnik naših plemenitaških mecenov, ki smo jih imeli vsa stoletja. Na koncu 17. stoletja pomagajo Janezu Svetokriškemu izdati njegove knjige *Lanthieri*, *Gallenberg*, *Pelzhoffer*, *Codelli*,

v prvi polovici 18. stol. očetu Rogeriju *Codelli*, Gutschmannu pomaga *Goës*, „temeljiti poznavatelj slovenskega jezika“. Cojz je zadnji naš plemič mecen; demokratična impetuznost učencev francoske revolucije in leta 1848 je na mah prekinila to tradicijo in zavrla dotedanji razvoj.

Iz Cojzovega kroga je izšel *Kopitar*, ki že v svoji prošnji za sprejem v dvorno knjižnico na Dunaju (1809) pravi, da hoče izvrševati oni program, ki ga je postavil Žiga *Popovič* (v svoji knjigi: „*Untersuchungen vom Meere*“, 1750). Tako spaja Kopitarjevo delo sedanost našega jezika z dobo pred Pohlinom.

Ta dosledni razvoj se tudi pozneje ni nikdar prekinil. *Danjkov* separatizem za splošnost ni imel škode, lokalno pa je celo koristil, dasi se je Danjko, užaljen in razočaran, pozneje kot šolski nadzornik očitno udingjal protinarodnemu sistemu. Tudi „ilirski“ navdušenost je prišla v toku časa pred neizprosni *aut, aut*. *Vraz* je ostal v Zagrebu, vsi ostali navdušeni „Ilirci“ pa so postali pri nas doma vneti in pridni sotrudniki *Bleiweisovih* „*Novic*“ in *Jeranove* „*Danice*“, na Štajerskem *Slomškovih* „*Drobtinic*“. *Majarjeva* „*Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*“ so tako izšla nekoliko post festum (1848); upoštevali jih nismo niti mi, niti Hrvatje. Pretirani, naravnost mistični idealizem je silil še pozneje marsikoga, da je bolj skrbel za druge, ko za sebe samega. Ostali so vsi osamljeni in se polagoma pridružili delu onih, ki so se trudili, kako bi najprej pomagali nam samim. To so bili v prvi

vrsti ljudje, ki so stopili iz izobraženih krogov med ljudstvo in uvideli, da je treba tudi ljudstvo izobraževati: popolnoma naravno je bilo spoznanje, da se da ljudstvo izobraziti samo s pomočjo jezika, ki mu je najbližji; tako so morali odkloniti vse novotarije, ki so imele svoje težišče izven tega jezika. *Trstenjak* opozarja že l. 1843, da je smešno zahtevati pri nas knjige, ki bi jih naj razumeli poleg našega naroda tudi Dalmatinci.

Kako so se takratni rodoljubi trudili, da bi naredili naš knjižni jezik umljiv preprostemu ljudstvu, vidimo jako jasno na *Cafovem* prevodu Campejevega Robinzona (1849). V uvodu pravi Caf: „Kar se besede tiče, jo ljubi bravec! vidiš, da ni tvoja — niti moja; nego da je Slovenska! ino samo taka mora biti; ker se naš jaki narod prestira daleko po sveti po Vlaškem, Krajskem, Koroškem, Štajerskem, Hervatskem ino Ogerskem: vsaki kraj pak uži ti ima svoje posebnosti: Ako pišem samo po svojem, še sem polš v svoji lupini zapert; če bi pak pisal ravno po tvojem, kakor bi ti rad, bi se jas imel svojega uma odpovedati ino bi ne bil vreden, Slovenec imenovan biti. Po tem takem boš na veliko besed zadel, kterih ne umiš — zadi jih poiši, ino mi verimi, če neso tvoje, pak so iz čista Slovenske — suho zlato, vsakemu pametnemu ravno zato, ker je zlato, če ravno ne iz domače — vlastne rude, po volji.“ Drugi pisatelji so si pomagali na ta način, da so besedam, o katerih so mislili, da so neumljive, ali ne vsem umljivi „lokalizmi“, postavljali pod črto sinonime ali celo nemški prevod, Caf stavi sinonime kar v sredo

teksta. Tako dobi pri njem tekst mestoma tako obliko: „Plavci so iztegli — *izvlekli* kotve — *mačake*, ino razvili plahte — *jadra* — *vetrila*; veter je začel ladjo gnati, ino za popotnico — *odhodnjo* — *slovo* se je šestkrat za edendrugim iz topov — *del* izstrelilo (str. 5)“. Ker prevaja po češkem prevodu, ponaredi marsikatero besedo po češčini (*iztegli*) ali pa jo kratkomalo prevzame (*delo* — ki ni ravno srečna izposojenka). Jezikoslovca pa le ni mogel popolnoma zatajiti, zato je proti koncu nadrobil v prevod še nekoliko starih — imperfektov! Na koncu knjige ima (str. 346 — 358) alfabetičen pregled manj znanih besed s sinonimi in nemškim prevodom. Knjiga pa je ne samo po jeziku, ampak tudi na zunaj naslojnena na našo starejšo literaturo: latinski citati na koncu uvoda so posneti iz filološkega uvoda v prvi knjigi pridig Janeza Svetokriškega (iz l. 1691), med njimi stoji tudi značilna teza: „Scribendum est more gentis, loquendum vero more regionis“.

Izraz nekakega slovanskega misticizma so naši poskusi, ustvariti umeten, občeslovanski jezik, ki je našemu knjižnemu jeziku pri nekaterih pisateljih dal obliko nekakega slovanskega volapüka. Koliko časa in praznega truda so na take eksperimente potratili naši veliki idealisti in zaslužni rodoljubi, kakor *Raič Caf*, *Razlag*, *Majar*, *Poznik*, vse imena, ki jih vedno izgovarjamo samo s spoštovanjem in občudovanjem. Razlagove „Zore“ drugi letnik (1853) nam daje nekako pregledno sliko teh stremljenj. Tam piše *Raič* (Vvod v slovnico vseslavenskuju): „Veleučeni jezikoslovci slavensci nam uže svetovahu več putij, po

kterih by vzmogli priti v razkošnuju domovinu toli zaželene vseslavenščiny. Vse jur večkrat naznačene poti dakako vode k jednojstoj svrse; no jedna tēh jest najbližjaja bez velikyh stranputic, naime: *staro-slavenščina* — jediny navor spasenja našega. Da bude i v toj trēba otrobi odsējati, jest naravsky, i ako to jedenkrat učinismo, odmah budemo dobiti jeden lēp, krasen, bogat, blagoglasen i klasičen jezyk za učenoje i izobraženoje občinstvo slavenskoje.“ Matija Majar je v letih 1863 — 65 izdal v lastni zalogi obširno delo „Uzajemni pravopis slavjanski to je: Uzajemna slovnica ali mluvnica slavjanska“ in je v letih 1873 — 5 izdajal v tem občeslovanskem jeziku svojega „Slavjana“. Ta obča slovanščina se naslanja na staro cerkveno slovanščino, ki velja za tip starega splošnega jezika Slovanov; pri tem vpliva v prvi vrsti napačno prepričanje, da je ta „stara slovenščina“ mati današnje, pri duhovnikih (Majar, Raić) pa še posebno dejstvo, da je cerkven, torej posvečen jezik.

Vse to vpliva v večji ali manjši meri na naš jezik, za katerega postane „stara slovenščina“ nekak korektiv, posebno pri *Levstiku*. Tako pišemo od l. 1860 naprej po pravilu, ki velja za „stara slovenščino“, ne pa za našo: *licem, konjev, oznanjevat* (namestu: *licom, konjov, oznanjovat*). Poleg „stare slovenščine“ pa vpliva sporadično tudi ruščina, najbolj pod vplivom „slavjanskih“ štipendijatov (n. pr. *Hostnika*) in *Podgornika*. Ta vpliv se je pokazal najbolj v Primorju, ki je bilo takrat skoro brez vsake domače literarne ali znanstvene tradicije in je vsled

tega najlaže podleglo. *Trnovec* rabi v svoji knjižici „Obnarodimo še nekaj. V Trstu. Tiskom in nakladaj Dolenčeve pečatnje. 1896“ — brez pomiselka na prvih treh straneh sledeče besede: *blagopoločno, nena-vistrio, katekizis, primetba, preosveščeni, tujejeden, nemogo, neizmerim, domogatelj*, besede, ki jih slovenski človek razume samo s pomočjo ruščine ali pa se mu morajo zdeti nerodne tiskovne napake. Vpliv ruščine se ne kaže samo v besednem zakladu (kar se tu in tam pozna tudi pri *Trdini*) in oblikah, ampak tudi v sintaksi, kar se vidi že iz naslova *Trnovčeve* knjižice. Da ta rusifikacija našega jezika ni bila omejena na Primorje, nam kaže jezik pre-voda „Lovčevih zapiskov“ Turgenjeva, ki ga je l. 1883 - 4 izdala Matica in ki je celo za ono dobo neverjeten monstrum.

Vsi ti poskusi so bili v večji ali manjši meri odvisni od svetovnih dogodkov, ki so od nas zahtevali nove politične orientacije. Iz enakih vzrokov so od časa do časa oživele tudi „ilirske“ tradicije, n. pr. v Pajkovi „Zori“. Primer takratne ilirščine nam je lahko odstavek iz članka o starih dubrovniških pesnikih, ki ga je napisal *Hrabroslav* (Andrej) *Fekonja* (II, 1873, str. 203): „Šiško Minčetič, porodil se je l. 1475 v Dubrovniku od vlastelina Šimuna, nazvanega Vlahovića od oca mu Vlaha. Posveti se lepim znanostim ter obljubi več v najranijoj mladosti modroslovje Platonovo, kakor nam svedoči Dinko Ranjina v posveti svojih pesem Mihi Minčetiću, i kako nam potrjuje ona njegova pesma, kojo reč po reč izvadi iz Platona, ter tako počimlje:

Ah, da te bog stvari po sridi kako svit itd.

Ovo filosofijo smatral je najboljoj učiteljicoj i nravi i vsake druge modrosti. Hrvatska poezija, o kojoj takrat nikdo nije imel ina pojma, nego iz ljudskih pevanij, prinuka (privabi) mu kmalu vso pozornost na - se. Študiral je posebno marljivostjo latinske uzorne pesnike, da se tem usavrši spovelepevcem (?) v materinščini. Zajemal je iz neusahljivega nje vrëla ona sredstva, koja zajemali so vsi ini pesnici prvaci novijih jezikov.“

Jezik, ki ga tukaj piše Fekonja, je — kajpada eklektično, to se pravi: nedosledno — v oblikah, besedah in sintaksi naslonjen na hrvaščino. Poznejši so se že omejili na same besede. Sintaktična stava pomožnega glagola, posneta po hrvaškem zgledu (Menčetić *porodil se je* namestu M. se je porodil), ki se je svoj čas tako razpasla po naših časnikih, se danes najde le še pri onih redkih piscih, ki mislijo, da je patetična in zato posebno učinkovita. V zadnji fazi zbliževanja slovenščine ali srbohrvaščine je nastal kompromis: ohranijo se naj naše oblike in naša sintaksa, slovenščina pa se s svojim besednim zakladom bližaj srbohrvaščini. Principijalno podlago je temu stremljenju dal *Ilešič* v svoji knjigi: „O pouku slovenskega jezika. V Ljubljani, 1902.“ Tam je (str. 80) pohvalil *Bežka*, ki je (v Lj. Zvonu l. 1901, str. 710) uvedel v naš jezik hrvaški „tobožnji“, brez katerega tobože razni tobožnji slovenski pisatelji ne morejo „izhajati“. Ravno tam je *Ilešič* postavil za bodoči razvoj našega knjižnega jezika sledeče načelo: „Pišimo slovenske oblike: izmed več izrazov volimo

onoga, ki ga imajo drugi Slovani, najsi pri nas tudi ni najbolj navaden; zlasti je slovanskim besedam dati prednost pred samoslovenskimi tujkami; kadar nimamo izraza, si ga vzemimo od drugih Slovanov; ne iščimo zakotnih slovenskih lokalizmov, ampak jemljimo rajši besede večjih slovanskih literatur.“ Za prakso pa je postavil (str. 82) svojo IV. „tezo“: „... naj nam *književniki z besednim zakladom* bližajo knjižni jezik srbohrvaščini.“

Po tej poti je Ilešič takoj krenil tudi sam. Kako si je mislil reformo našega jezika, nam precej jasno kažejo n. pr. stavki, ki jih je napisal v Lj. Zvonu . 1907, str. 313: „Seveda so književnosti ilirske *vatre* polomile take razmere krila. Vraz je bil legel v grob že 1851. l., ... Bogović ... je bil radi nedolžne Filipovićeve pesmi „Domorodna utjeha“ z avtorjem vred obsojen na dve leti težke ječe v *lancih* (verigah) ... Ta „kulturna“ strahovlada je pognala celokupno hrv. književnost v novo *kolotečino*; *zanosne* politične davorije so morale utihniti, a prišli so potem novi ljudje z novimi cilji — kakor če se gorski *bujici* (hudourniku) iznenada postavi počez velikanska skala, privalivši se s strmine; ... v središču te književne prehodne dobe stoji *ličnost* Mirka Bogovića, a nje največji pojav je Luka Botić, ki je prvi v svoji poeziji *iztical* bratstvo muslimanskega in krščanskega elementa srbohrvatskega. Konec absolutistnih časov se je efektno odigral na *pozornici* l. 1860, ko je gospod Himmel, nemški *glumec*, s svojim modrim frakom moral izginiti z nje ...“ — Analiza teh Ilešičevih stavkov nam pokaže marsikaj zanimivega. Naj-

prej dejstvo, da mora on, kakor svoje dni Fekonja in pred njim Caf in drugi, svoje besede tolmačiti s *slovenskimi*, kar ga spravi v očitno nasprotje z njegovim „načelom“. Še bolj zanimivo je prašanje, katere „zakotne slovenske lokalizme“ je v tem tekstu zamenil s srbohrvaškimi besedami? Katere? — *Razlag*, ki je bil pač tudi dovolj „Ilirca“, je v svoji „Zori“ (II, 1853, str. 8—9) napisal: „Začto se na priměr tako često, bi rekel, očevidnim velikolěpjem upotrěbljavaju *turski* izrazi, kad imamo slavjanske, kojih i tamo nije nestalo?? *Krevet, pendžer, vatra* valjda nijesu lěpša, nego *postelja, prozor, ogenj!*“ llešič pa nam tukaj *vatro* priporoča! I. t. d.

Teh par opazk naj zadostuje za naš zgodovinski pregled. Pokazalo se je, da nejasnost v načelih, nepotrebno vbadanje v praksi in neskladnost med teorijo in prakso ni mogla premakniti naravnega jezikovnega razvoja niti za las iz njegove „kolotečine“. Vse učenjaške besede o „zakotnih slovenskih lokalizmih“ so bile samo prozorna draperija, za katero se je skrivala stilistična koketerija in maniriranost; bile bi naj nekak znanstven dokaz za pisateljsko „vel kolěpje“, kakor je fino opazil *Razlag*. Da je šel jezik preko vseh takih poskusov in mimo njih mirno svojo pot naprej, ni nobeno čudo: fikcije nekake mistične zaverovanosti, ki jim njih očetje šele *naknadno* iščejo dokazov in opor iz zgodovine in znanosti, so brez življenjske moči.

*

Okroglih tisoč let zgodovine našega jezika smo si ogledali — ali lahko na podlagi tega prerokujemo ali vsaj slutimo, kak bo naš jezik v bodočem tisočletju? Odgovor je lahko samo negativen. Samo to lahko rečemo, da tak ne bo več, kakor je danes, niti v knjigah niti v narečjih. Ali bo naš današnji jezik „Slovenec“ leta 2918 lažje umljiv ko je nam umljiv jezik brižinskih spomenikov, kdo ve? Volja posameznika in naroda je vedno slabša ko razvojne moči, ki ravnaajo jezik in ki leže premnogokrat izven naroda in njegovih posameznikov. Ne preostane jim drugega, ko da se umno prilagodijo razvojnim tendencam, kakor se kažejo v jezikovi preteklosti.

Da bi naš jezik kedaj brez sledu izginil iz sveta, tega se nam ni treba bati, dasi so izginili brez vsakih sledov jeziki narodov, ki so bili mnogo večji in močnejši od nas. Dasi bo enkrat *mrtev*, bo vendar živel v znanosti, ki ga danes upošteva kakor druge, starejše in mogočnejše jezike. Kako dolgo pa bo *živel*, to je v veliki meri odvisno od njegove notranje vrednosti, od vrednosti del, ki jim bo obleka in nositelj. Ta notranja vrednost, ki podžiga življenjsko silo vsakega jezika, pa je in bo vedno odvisna od volje in plemenitega stremljenja nas vseh, ki ta jezik govorimo in pišemo.

V Nemškem Gradcu, avgusta 1918.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

00000453869

